

**DE
ONDERSTE
STEEN
BOVEN**

WERKEN MET GIFTIGE STOFFEN BIJ DEFENSIE

**SADET KARABULUT
GUIDO VAN LEEMPUT**

INHOUD

5 Voorwoord

7 Inleiding

Waar is de onderste steen?

11 Samenvatting en aanbevelingen

14 Interview

Anita Hollander: 'Ik was op mijn 45^e weduwe: de nabestaanden worden vaak vergeten'

25 Hoofdstuk 1

Een Arbo-incident op vliegbasis Twenthe

Een ton schadevergoeding

Terug naar 2001

Voor kennisname aangenomen

Eerste conclusies

29 Intermezzo

Een zak radioactief straalgrit in de kelder

31 Hoofdstuk 2

Vuil werk met PX-10

PX-10-zaak in de Tweede Kamer

Twijfel over kwaliteit RIVM-rapporten

Conclusies bij de PX-10-zaak

35 Intermezzo

Schakel in de wereldpolitiek: wat zijn POMS-depots?

37 Hoofdstuk 3

Minister Hennis treedt op: de onderste steen boven

Onderzoek, paritaire commissie, coulance-regeling

Gezondheidsonderzoek RIVM

GGD-rapporten

Het duurt te lang

Conclusies instelling paritaire commissie en onderzoeken RIVM

44 Interview

André Vinke: 'Deze strijd gaat over onveilig werk, niet alleen over chroom-6'

55 Hoofdstuk 4

Defensie verantwoordelijk voor ziekte en dood onder personeel

Strontium en uranium

Conclusies van het RIVM

Regeling Uitkering chroom-6 Defensie

Vierkante meter

Uitkering, een zuinige regeling

Nabestaanden

Verhouding tot coulance-regeling chroom-6

Conclusies

60 Interview

Fried Terwee: 'Ik wil strijden, maar ik ben ook ziek'

69 Hoofdstuk 5

De kritiek barst los

Kritiek

Hoorzitting

Denkfout

Conclusies na het RIVM-rapport van 2018

73 Hoofdstuk 6

Strottenhoofdkanker telt nu ook mee

Wat zegt het tweede RIVM-rapport?

Strottenhoofdkanker

Geen epidemiologisch onderzoek

Meldingen, aanvragen uitkeringen, bezwaarschriften en claims

Cassatie door de staat tegen uitspraak rechtbank Den Bosch

Conclusies na het tweede RIVM-rapport

77 Hoofdstuk 7

Stof tot nadenken of actie?

Regeling Tilburg

Grote risico's

Asbestfonds als voorbeeld

Conclusies bij dit hoofdstuk

81 Slotconclusies

Is de onderste steen al boven?

83 Bijlage

Brief van prof. dr. Cohen Tervaert

85 Noten en verwijzingen

VOORWOORD

Als nieuwe woordvoerder Buitenlandse Zaken & Defensie trof ik in het voorjaar van 2017 een bijzonder dossier aan: *Het gebruik van giftige stoffen bij Defensie*. Mijn voorgangers op dit terrein, Remi Poppe en Jasper van Dijk, hadden al jarenlang aandacht gevraagd voor mysterieuze aandoeeningen bij personeel van Defensie en vooral van de zogeheten POMS-sites. Dat waren Amerikaanse wapenopslagplaatsen in Zuid-Limburg, Overijssel, Drenthe en Groningen. In augustus 2016 publiceerde de SP hierover het boekje *Slachtoffers van gevaarlijke stoffen: Defensiepersoneel aan het woord*.

Aan het begin van de regeerperiode van Rutte III was het wachten op nieuws dat uit een onderzoeksrapport van het RIVM moest komen. Dat rapport kwam in juni 2018 en daarmee kwam de zaak in een stroomversnelling. Op basis van het RIVM-rapport werd een schadeloosstellingsregeling opgesteld. Ik ben naar Heerlen gegaan om met actieve ex-werknemers van de wapenopslagplaatsen te praten. Mijn belangrijkste vraag: wat vinden jullie van de resultaten en aanbevelingen van dat rapport en van de schadeloosstellingsregeling? Het ongenoegen was groot, de kritiek niet mals. Ik besloot een hoorzitting voor te stellen in de Tweede Kamer. Die had plaats op 1 november 2018 en leidde tot grote aandacht voor de zeer indringende getuigenissen van direct betrokkenen: arbeiders en nabestaanden. Hun belangrijkste klacht: er is niet genoeg naar ons geluisterd.

5

Een tweede RIVM-rapport kwam eerder dit jaar uit, in februari 2020. Het was een onderzoek naar de gevolgen van het werken met CARC, een verzamelaar voor verfmengsels met giftige bestanddelen. De staatssecretaris wilde de resultaten van dat rapport begeleiden met openbare bijeenkomsten in Zuid-Limburg en Overijssel. De COVID-19-pandemie legde echter al het openbare werk stil, waardoor deze plannen zijn uitgesteld. Bij het versoepelen van de corona-maatregelen ben ik naar Kerkrade gegaan om een aantal mensen te spreken. Wat vinden jullie van de resultaten van het tweede RIVM-rapport? Hoe gaat de uitvoering van de schadevergoedingsregeling? Het ongenoegen was in twee jaar niet verminderd.

Omdat deze zaak veel te groot is en veel te belangrijk is besloot ik er weer over te publiceren. Een vervolg op het werk uit 2016. Dit boekje heeft een drieledig karakter. Het biedt een reconstructie van de belangrijkste gebeurtenissen tot nog toe. De verhalen van drie directbetrokkenen tonen

onomstotelijk de gevolgen van het werken met gevaarlijke stoffen. Ten slotte willen we een bijdrage leveren aan de discussie over het werken met gevaarlijke stoffen, aansprakelijkheid en schadeloosstelling.

Hiermee willen we ook de aandacht vestigen op de tekortkomingen van het staande beleid van het ministerie van Defensie en pleiten voor een betere schadeloosstellingsregeling; nog dit najaar (2020), voordat in maart 2021 staatssecretaris Vissers regeerperiode afloopt. Inmiddels is gebleken dat bij tal van overheden en bedrijven op grote schaal chroom-6 is gebruikt.

Een bijzonder woord van dank gaat naar de POMS-arbeiders en ander Defensiepersoneel die, dwars tegen alle oordelen in, bij hun verhaal zijn gebleven en niet gestopt zijn de waarheid onder de aandacht te brengen. Zonder hen waren we hier helemaal niet gekomen. Drie van hen, Anita Hollander, André Vinke en Fried Terwee, zijn voor dit boekje geïnterviewd, over hun strijd voor erkenning en over het lot van de nabestaanden van een overleden POMS-arbeider. Door hun volharding krijgt de zaak de aandacht die ze verdient.

INLEIDING

WAAR IS DE ONDERSTE STEEN?

Al tientallen jaren is bij Defensie bekend dat personeel moet werken met giftige stoffen. Die stoffen zouden moeten worden verbannen, of afdoende veiligheidsvoorschriften zouden ervoor hebben moeten zorgen dat personeel niet ziek werd. Dat is beide niet gebeurd. Omdat dit een lang en ingewikkeld verhaal is beginnen we met de samenvatting van de belangrijkste conclusie en een zevental aanbevelingen voor verder beleid. Zie pagina 11. Anita Hollander is een sterke voorvechter van de belangen van de personeelsleden die werken met giftige stoffen. Zij is de weduwe van een POMS-arbeider en haar verhaal, vanaf pagina 14, bevat alle elementen van deze lange geschiedenis.

Dit is de geschiedenis van personeel dat niet was ingelicht over, of voorbereid op, het werken met giftige stoffen. Waar begint dit verhaal eigenlijk? In 1998 ontdekte een groep werknemers op vliegbasis Twenthe¹ dat zij ziek werden van het werken met giftige verf. Het kwam in de krant, de regering meldde de Tweede Kamer een 'Arbo-incident' en onderhandelde in stilte met betrokkenen over schadeloosstelling. Drie jaar later meldde de staatssecretaris dat alles onder controle was, goed geregeld. Daarna hoorden we er vele jaren niets meer over. Daarover gaat hoofdstuk 1.

7

Dan volgt een intermezzo over radioactief materiaal in Brunssum. Een verhaal uit die periode dat nog met raadsels omgeven is.

Een tweede aanknopingspunt voor het begin van het verhaal over werken met giftige stoffen bij Defensie ligt bij de marine-werknemer die klaagde over gezondheidsklachten na jarenlang werken met PX-10, een smerig goedje met giftige stoffen erin. Zijn zaak bracht wel wat aan het rollen (hoofdstuk 2).

Wat voor werk deden de mensen in de POMS en hoe deden zij mee in de wereldpolitiek? Daarover gaat het tweede intermezzo.

De zaak kwam pas echt op gang toen een groep arbeiders van wapenopslag-depots naar de pers stapte. Die arbeiders moesten schuren, slijpen en lassen aan Amerikaans legermaterieel dat bewerkt was met bijzondere verven om slijtage te beperken. De kern van de giftige stoffen is chroom-6, maar er is ook met veel andere giftige stoffen gewerkt. Hoewel al heel lang bekend was dat deze stoffen ziekmakend zijn, werd deze informatie niet doorgegeven. Nooit werden beschermende maatregelen genomen.

De optelsom van het Arbo-incident, de PX-10-zaak, het aandringen van de SP-fractie, Kamervragen en veel persaandacht zorgde ervoor dat de regering langzaam in beweging kwam. Minister Hennis trad op en zei dat de onderste steen boven moet komen. Meer daarover in hoofdstuk 3.

De vraag is: is de onderste steen al boven? Wat moet er gebeuren om dat voor elkaar te krijgen?

In een uitvoerig gesprek vertelt luchtmachtmedewerker André Vinke hoe hij op het idee kwam om alle documentatie te verzamelen om zijn eigen verhaal over werken met giftige stoffen kracht bij te zetten. Zijn verhaal begint op pagina 45.

Een groep POMS-arbeiders blijkt de sleutel te hebben van het maatschappelijk debat dat al meer dan twintig jaar wordt gevoerd over werken met giftige stoffen bij Defensie. Mag je werken met giftige stoffen, wie is verantwoordelijk voor deugdelijk beschermingsmateriaal, is er recht op schadevergoeding? Dat zijn de alledaagse vragen, die raken aan gecompliceerde kwesties als: wat is 'aansprakelijkheid' in juridische zin, wat is 'aannemelijk dat iemand ziek wordt', wat is 'bewijsbaar'? Zij brachten de zaak tot een 'onafhankelijk onderzoek' van het RIVM dat concludeerde dat Defensie verantwoordelijk was voor ziekte en dood. Dat wordt uiteengezet in hoofdstuk 4.

8

Direct daarop volgt een gesprek met Fried Terwee. Hij is een van de kartrekkers van de POMS-arbeiders. Hij vertelt hoe hij ervan overtuigd raakte dat belangrijke informatie voor het personeel werd achtergehouden en hoe hij daartegen opstond. Zijn verhaal begint op pagina 61.

Dit is een vervolgverhaal. Al eerder publiceerde de SP over het werken met giftige stoffen bij Defensie, vooral in de wapenopslagplaatsen. In augustus 2016 brachten Jasper van Dijk en Jeroen Brouwer *Slachtoffers van gevaarlijke stoffen: Defensiepersoneel aan het woord* uit. Met een scherpe oproep om onderzoek te doen naar de oorzaak van de vele nare ziekten die deze werknemers troffen. Ook een oproep aan Defensie, verantwoordelijk voor het personeel op deze wapenopslagplaatsen, om een schadevergoeding uit te keren. Dit boekje is een vervolg. Het is een reconstructie vanaf het begin en legt de nadruk op de gebeurtenissen die sinds augustus 2016 hebben plaatsgevonden. De kritiek die is losgebroken na publicatie van het RIVM-rapport komt aan de orde in hoofdstuk 5.

Het verhaal groeit, want het blijft niet bij één RIVM-onderzoek. Begin 2020 is nog een onderzoek verschenen. De aanleiding was CARC, een serie mengsels van verven waarvan eveneens vermoed werd dat zij nare ziekten veroorzaken. Dit rapport heeft ertoe geleid dat één kankersoort en vier respiratoire aandoeningen aan de lijst van aangetoonde ziekten worden toegevoegd. Zoals de titel van hoofdstuk 6 luidt: *Strottenhoofdkanker telt nu ook mee*.

In de afgelopen jaren bleek dat chroom-6 in alle geledingen van infrastructuur en industrie is gebruikt. Daarmee is het probleem nog groter geworden. Het bekendste voorbeeld is het gebruik van chroom-6 bij de Nederlandse Spoorwegen in Tilburg. De afgelopen jaren heeft de discussie over de maatschappelijke effecten van chroom-6 en andere giftige stoffen een gestage stroom van informatie opgeleverd. Wetenschappelijke kennis die vooruitgang biedt bij de discussie over de ernst van het gebruik van deze stoffen. Zie hoofdstuk 7: *Stof tot nadenken of actie?*

Het slothoofdstuk bevat de conclusies over de belangrijkste beslissingen in deze geschiedenis, het drievoudig besluit van minister Hennis om een onderzoek door het RIVM te laten doen, een paritaire commissie in te stellen en een coulançe-regeling af te kondigen.

9

Tot slot. Staatssecretaris Visser heeft inmiddels ruiterlijk erkend dat Defensie in gebreke is gebleven en daarvoor haar excuses aangeboden aan het personeel. Nu nog een regeling die aantoont dat de regering het meent. Het erkennen van het aannemelijkheidsbeginsel bij uitkering van een royale schadevergoeding aan de ziek gemaakte arbeiders van Defensie. Een fonds waaruit ziek geworden werknemers worden vergoed. En tegelijkertijd een langdurend wetenschappelijk onderzoek naar de funeste werking van giftige stoffen op het menselijk lichaam.

SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN

Een belangrijk moment in deze lange geschiedenis was het besluit van minister Hennis in december 2014 om door middel van een onderzoek 'de onderste steen' boven te willen halen. Er waren serieuze problemen en de minister wist dat. Het had te lang geduurd, zo kon het niet langer. Ze stelde een commissie aan, de paritaire commissie, die de leiding over het onderzoek kreeg.

Is nu, een kleine zes jaar later, de onderste steen boven? En is deze vraag al te beantwoorden aan de vooravond van het laatste rapport en met nog een hoop werk te doen voor de paritaire commissie? Deze vraag is inderdaad nu al te beantwoorden. Daarbij hopen we dat de paritaire commissie in de aanbevelingen in haar eindrapport ingaat op onze bevindingen, opmerkingen en commentaren. Daarmee zou deze analyse gedeeltelijk worden gelogenstraft. Op dit moment is volgens ons de onderste steen nog niet boven, getuige deze factoren.

- De beperkte keuze van het RIVM in de giftige stoffen. Chroom-6 en HDI/CARC zijn slechts twee van de stoffen die gerekend kunnen worden tot de giftige stoffen waarmee bij Defensie wordt gewerkt.
- Er is geen nadrukkelijke aandacht besteed aan de radioactieve straling die is aangetroffen of de getuigenissen van personeel dat zij met verarmd uranium hebben gewerkt. Zie daarvoor het raadsel rondom de zak radioactief straalgrit op pagina 29.
- Het niet doen, het onmogelijk achten, van onderzoek naar andere bestanddelen van CARC of andere giftige stoffen waarmee gewerkt is.
- Het niet doen, onmogelijk achten van epidemiologisch onderzoek.

De zaak van het werken met de giftige stoffen is nog niet klaar. Dit boekje heeft tot doel dat de laatste beslissingen van de staatssecretaris worden aangepast ten gunste van het personeel dat slachtoffer is geworden van het werken met giftige stoffen bij Defensie.

AANBEVELINGEN

De SP doet de volgende acht aanbevelingen. Hoe wij tot deze aanbevelingen komen, wordt in de volgende hoofdstukken uitgelegd.

1. Geef genoegdoening voor het feit dat Defensie willens en wetens mensen heeft blootgesteld aan deze gevaarlijke stoffen. Neem een voorbeeld aan Tilburg, bij de NS, waar dat wel is gedaan door alle betrokkenen een vergoeding aan te bieden van € 7.000. Pas daarom het **aannemelijkheidsbeginsel** toe. De SP heeft daarvoor in juni een voorstel gedaan, in de vorm van een motie. Over deze motie is nog niet gestemd.²
2. Geef alle betrokkenen een royale uitkering op basis van dit beginsel. Vorm hiervoor een speciaal **schadefonds** dat moet worden voorzien van ruime middelen. De SP heeft, bij het indienen van een dergelijke motie in 2019, voor een individuele compensatie het bedrag gekozen dat Defensie aan de werknemer van vliegbasis Twenthe uitkeerde: 100.000 euro.³ Een motie van D66, waarin wordt gevraagd om geld daarbij een zo klein mogelijke rol te laten spelen, werd aangenomen.⁴
3. Zet het **onderzoek** voort naar de relatie tussen giftige stoffen en aandoeningen. Dat staat los van Defensie, los van de POMS. Dat is een maatschappelijke noodzaak. Temeer daar chroom-6 en andere giftige stoffen op grote schaal in de burgermaatschappij gebruikt zijn. GroenLinks heeft daarvoor in juni 2018 een goed voorstel gedaan, dat helaas door de meerderheid is afgewezen.⁵
4. Een aanbeveling aan de (militaire) **vakbonden** is om meer inhoudelijk contact te onderhouden met leden en/of betrokkenen. Overleg na iedere tussenstap met leden en/of betrokkenen.
5. Aan de **Ombudsman**: doe een vooronderzoek en overweeg vervolgens een onderzoek naar de wijze van afhandeling van de zaak van het werken met giftige stoffen.
6. Aan het **ABP**: evalueer de kritiek op de trage en bureaucratische werkwijze en voer indien noodzakelijk een soepele en invoelende werkwijze door.

7. Aan de **regering**:

- Luister naar het personeel, bezie de geschiedenis, verlaat de vrekkige lijn en neem uw zorgplicht serieus.
- Stop het gebruik van chroom-6 en andere giftige stoffen onmiddellijk en zie af van de voorrang voor operationele noodzaak. De gezondheid van het personeel moet altijd voorgaan.

ANITA HOLLANDER

‘IK WAS OP MIJN 45^E WEDUWE: DE NABESTAANDEN WORDEN VAAK VERGETEN’

Rick en ik werkten allebei bij Defensie, toen we elkaar in 1981 leerden kennen. Ik was munitietransport-begeleider, als enige vrouw van Nederland. Het was liefde op het eerste gezicht. Na een jaar zijn we al getrouwd. Je had namelijk een boterbriefje nodig om overplaatsing te krijgen. Ik was toen pas achttien – op mijn zeventiende was ik al beroeps. Mensen die toen zeiden dat we veel te jong waren, zijn inmiddels allemaal uit elkaar. Maar wij bleven bij elkaar.

15

Na vijf jaar bij Defensie ging Rick in dienst bij de POMS in Coevorden. Ik wilde terug naar Kerkrade, waar ik vandaan kom. Daarom heeft hij intern gesolliciteerd bij de POMS hier vlakbij, Eygelshoven. Het beviel Rick daar goed. Hij was voorman Preservation: tanks klaarmaken voor Irak bijvoorbeeld. In 1986 is onze oudste zoon geboren.

DARMZIEKTE

Al in 1982, twee jaar nadat hij bij Defensie was gekomen, stelden ze in het militair hospitaal vast dat hij colitis ulcerosa had. Dat is een chronische darmziekte. Daar heeft hij medicijnen voor gekregen. Hij had een vezelrijk dieet, mocht absoluut niet roken enzovoort. Zo kon hij wel gewoon zijn werk doen. In de POMS zat hij in de hoogste risicoklasse voor het werken met gevaarlijke stoffen. Hij werkte met Chroom-6, in grote hoeveelheden, met benzeen, CARC, verarmd uranium en nog meer. Hij was meewerkend voorman, het lag niet in zijn aard om de baas te spelen en zelf niks te doen. Schuren, plamuren en lassen – dat soort werk.

METALEN OP ZIJN BOTERHAMMEN

Rick vond de werkomstandigheden niet goed. De werkplaats waar hij werkte zat naast de spuiterij, maar die was aan de bovenkant gewoon open. De verf ging zo door alle ruimtes heen. Ze werkten met grit, daarmee straalden ze verf eraf. Gebruikt grit werd niet weggegooid; dat vond men te duur. Dus verzamelden ze het grit, met het stof vol Chroom-6 erbij, in juten zakken. Goed kloppen, zodat het grit zakte – je ziet het voor je. Ze aten en dronken in die werkplaats. De kantine was te ver weg en ze mochten er toch al niet in, omdat hun stoffige overalls te gevaarlijk gevonden werden. Hij proefde de metalen op zijn boterhammen. Hij kwam wit van het stof thuis, pakte de kinderen op en ik klopte alles uit. Zo de wasmachine in. De werknemers wisten niet dat het zo gevaarlijk was. De leiding wel.

ALS VOORMAN VERANTWOORDELIJK

In 1990 werd Rick heel erg ziek. Hij kwam een paar keer in het ziekenhuis terecht. Hij dacht: er klopt iets niet. Waarom word ik ziek? Hij deed alles goed, maar had toch last van zijn darmen. Hij is toen naar het management gegaan en heeft aangegeven dat de werkomstandigheden niet gezond konden zijn. De boodschap die hij kreeg: in dit deel van Limburg is heel weinig werk en je wordt goed betaald, dus ik zou maar je mond houden. Maar Rick is een Groninger, die liet zich niet zomaar wat zeggen. Hij vond ook: als er iets niet klopt op de werkvloer, dan ben ik daar als voorman verantwoordelijk voor. Als er iets met die mensen gebeurt, voel ik me schuldig. Hij dacht er toen over om ontslag te nemen. Hij heeft er een tijd over nagedacht.

16

ROTZOOI

Toen de tanks terugkwamen uit Irak, beschoten met verarmd uranium, wilde Rick dat de straling werd gemeten. Toen kreeg hij te horen: dat apparaat is heel duur en gevoelig. Hij kreeg hem niet mee. Rick vroeg: wat gaat hier voor, onze gezondheid of dat apparaat? Toen was hij het zat. Hij nam ontslag. Hij is bij een bedrijf in Nuth als plaatwerker aan de slag gegaan.

‘De werknemers wisten niet hoe gevaarlijk dat spul was, de leiding wel’

En wat schetst onze verbazing: al binnen een jaar ging het weer beter met hem. Op het laatst had hij zelfs geen medicijnen meer. Totdat we in 2008 op vakantie waren en hij ineens diarree kreeg. Toen we terugkwamen en het aanhield, bleek in het ziekenhuis dat hij kanker had. In zijn darmen en ook al in de rest van zijn buikholte. Nog geen jaar later overleed hij. Hij heeft altijd gezegd: dat ik zo ziek geweest ben, kwam van die rotzooi.

GEVLOEK

Ik vind dat de nabestaanden vaak worden vergeten in de hele discussie; het gaat vaak alleen over mensen die nu ziek zijn. Mijn oudste zoon werd psychotisch toen zijn vader overleed. Hij deed heel veel samen met zijn vader, Rick hielp hem bijvoorbeeld bij zijn bedrijf. Ik moest een extra hypotheek nemen voor de studie van de kinderen. Voor mezelf geldt: ik kwam alleen te staan. Twee kinderen, fulltime baan, je leven stort in. Ik was gelijk weer aan het werk – je moet toch door. Ik was helemaal gestresst. Toen tijdens een vergadering duidelijk werd gemaakt dat men vond dat ik ook nog wel even in mijn vrije tijd werk kon doen, ben ik heel boos geworden en heb ik meteen ontslag genomen. Stom natuurlijk, want je krijgt niks meer. Geen WW, niks. Diezelfde dag ben ik naar het reisbureau gegaan en ik heb een vliegtuig geboekt naar Gran Canaria; ik weet niet eens meer welk hotel. Ik heb een week lang op mijn kamer gezeten en schriften volgeschreven met gevloek. Ik kwam terug en was helemaal leeg – ik wilde niet meer. Gelukkig werd ik na drie maanden gevraagd om als probleemoplosser in een bedrijf te komen werken. Ik woog nog maar 49 kilo – ik ben 1 meter 74. Toen ben ik naar de psycholoog verwezen. Dat was goed en langzaam ben ik er weer bovenop gekomen.

17

WILLENS EN WETENS

Door toeval kwam ik bij een bijeenkomst met het RIVM, Defensie en de werknemers van de POMS terecht. Daar heb ik het woord genomen. In het kort: dat ze willens en wetens alle mensen die in die zaal zaten in gevaar hebben gebracht, dat er onderzoeken aankomen die miljoenen gaan kosten en dat deze mensen misschien niet zo lang meer te leven hebben. Ik ging daarna naar het inloophuis in Heerlen en kwam zo in aanraking met de Stichting Gedupeerden Gevaarlijke stoffen NL-Poms, waar ik nu penningmeester ben. Met advocaat Bedaux willen we voor elkaar krijgen dat alle mensen die langer dan zes maanden bij de POMS gewerkt hebben – ook als zzp'er of uitzendkracht of wat dan ook – een vergoeding krijgen voor het feit dat Defensie deze mensen willens en wetens blootgesteld heeft aan

In Love

chrom-6 en andere gevaarlijke stoffen. Excuses en erkenning voor het risico dat ze lopen. En dat staat dan los van een civiele procedure die deze mensen zouden kunnen starten, 9600 euro voor iedereen. Er zijn iets van honderdvijftig mensen die al een coulanceregeling hebben gekregen, maar dan moet je een ziekte hebben die op het lijstje van RIVM staat. En Defensie gaat helemaal van dat lijstje uit – een lijstje dat vroeger trouwens langer was; toen stond bijvoorbeeld darmkanker er ook nog op.

AFREMMEN

Ik wilde mijn verhaal – het verhaal van de nabestaanden – bij de ministers krijgen. Ik stuurde Sadet Karabulut van de SP een mailtje en zij zorgde dat mijn brief bij de griffier van de Tweede Kamer kwam. Dan moeten ze het lezen zonder dat een medewerker het wegmoffelt. Toen kwam er de hoorzitting waar ik mijn verhaal deed. En daarna had ik een urenlang gesprek met de staatssecretaris, Barbara Visser. Ik deed mijn verhaal. In het kort: mijn man is ziek geworden bij Defensie. Toen hij in 1980 in dienst ging, was hij gezond – hij is gekeurd en er was niks aan het handje. Hij was plaatwerker – werkte met Chroom-6 – en werd ziek. Toen kwam hij bij de POMS en daar werden de hoeveelheden Chroom-6 groter en hij zieker. Hij stopte daar en werd beter. Haar reactie was toen: we sturen het medisch dossier van Rick door naar een onafhankelijke arts.

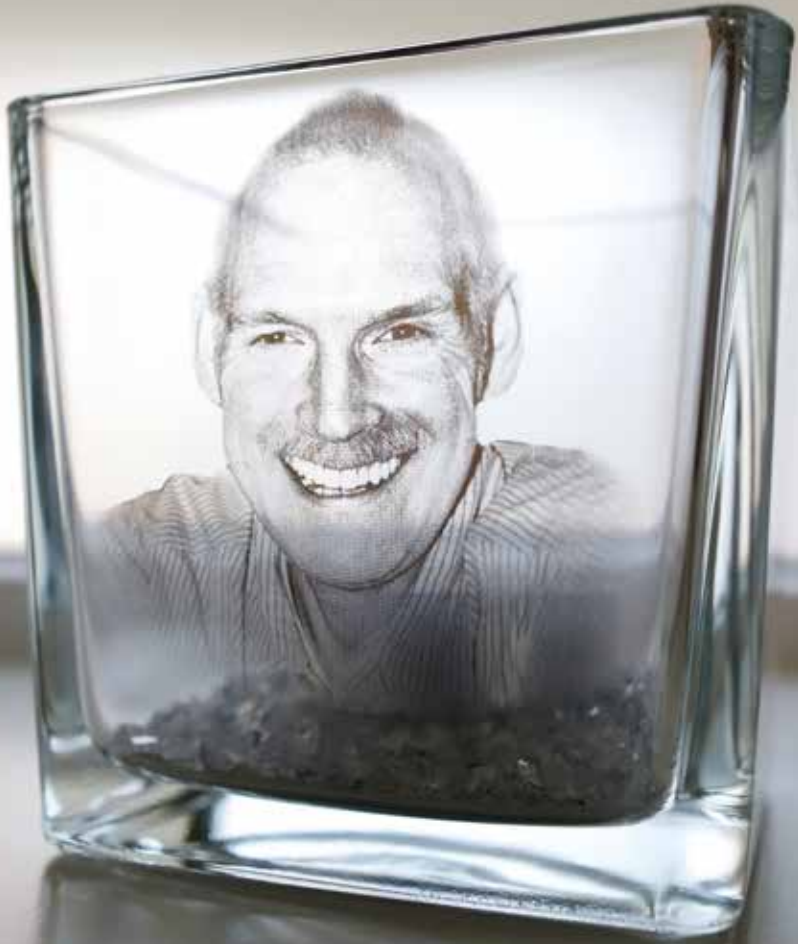
20

Maar Defensie is het medisch dossier van Rick kwijt... Dus heb ik met de huisarts gekeken wat wij wel hadden. Daar kwam bovenstaand verhaal uit voort. De brief van de onafhankelijk arts komt terug: mevrouw, het is gebleken dat uw man al ziek was voordat hij bij de POMS kwam werken. Ik was pissig. Of die man kán niet lezen, of hij wíl niet lezen. En als dan de advocaat verzoekt een onafhankelijke arts dit te laten beoordelen, zegt Defensie: we hebben al een onafhankelijke arts gehad. Ze denken waarschijnlijk: zo remmen we haar af en misschien geeft ze het op.

ACUUT DE BAK IN

Nu hebben vier mensen in Den Bosch gelijk gekregen van de rechter: zij kunnen een schadeprocedure starten. Maar Defensie gaat tegen dat besluit in cassatie. De stichting deed ook mee in die zaak, maar dat deel is niet ontvankelijk verklaard. Daartegen kunnen we in cassatie, maar ja, het geld. We hebben genoeg in kas voor een kop koffie en een stukje vlaai. Zo zie je dat Defensie ervan uitgaat dat zij de langste adem hebben. En ik zeg je eerlijk: wij worden ook moe. Sommige mensen hebben civiele procedures lopen. En die moeten alles bewijzen en dat wordt op de gekste dingen tegengewerkt

‘Het was liefde op het
eerste gezicht’

– ‘Ja, jij hebt gerookt’. Dat is hun tactiek. ‘Start maar een civiele procedure.’ Maar er zijn mensen die geen rechtsbijstand hebben. Er zijn mensen die te ziek zijn, die de energie niet hebben. Er zijn ook geen andere nabestaanden die zoals ik strijden. Ik heb er eigenlijk geen tijd voor – ik was op mijn vijf-enveertigste weduwe en moet hard werken. En het kan me ook niks schelen als ik er zelf niks aan overhoud. Ik wil gewoon niet dat ze ermee wegkomen. Als ik dit in de burgermaatschappij zou doen, dan zouden ze me acuut de bak ingooien voor poging tot moord. Defensie komt weg met excuses, maar aansprakelijkheid ho maar.

AANSPRAKELIJKHEID

Rick terug kan niet. Rijk ervan worden hoeft niet. Maar erkenning van aansprakelijkheid van wat ons overkomen is, dat wil ik. Het had allemaal niet zo hoeven zijn, als ze eerlijk geweest waren. Want dan had hij dezelfde keus kunnen maken om daar weg te gaan, alleen dan veel eerder. Toen hij om beschermingsmiddelen vroeg, stuurden ze hem met 2,50 naar de bouwmarkt voor een stofkapje, terwijl de Amerikanen op de werkplaats rondliepen in beschermende pakken met gasmaskers, alsof ze van Mars kwamen. En Rick was dus een van de mensen die nee durfden te zeggen – anders was hij nog veel eerder gestorven. Ik wil erkenning en aansprakelijkheid. De politiek moet zorgen dat Defensie er niet mee wekomt. Ze verschuilen zich achter een RIVM-rapport dat meer dan 8 miljoen heeft gekost. Had dat geld gewoon onder de mensen verdeeld. Zonder onze strijd was er nooit spijt en erkenning geweest van Defensie. Dankzij de strijd van al die werknemers die zich hebben georganiseerd, die aandacht hebben gevraagd, is het niet in de doofpot gekomen. En mijn aandeel is ervoor zorgen dat de overledenen niet vergeten worden.

23

Voor een nuchter iemand als ik is het ondenkbaar dat je zo met mensen omgaat. Ik kan er niet bij. Dat je zo met een medemens omgaat.

**‘Ik wil niet dat ze ermee
wegkomen’**

HOOFDSTUK 1**EN ARBO-INCIDENT OP VLEGBASIS TWENTHE**

In 1998 wordt het onderhoudswerk op vliegbasis Twenthe stilgelegd – en een dag later ook op alle andere vliegbases in Nederland. Dat deelt staatssecretaris Van Hoof mee aan de Tweede Kamer in een brief van 23 oktober 1998, getiteld: *Een Arbo-incident*.

Het is de eerste melding van een groot maatschappelijk probleem, dat anno 2020 nog altijd niet afgerond zal blijken. Van Hoof meldt dat de werkzaamheden zijn stilgelegd omdat ‘gebleken was dat in een hangaar waar vliegtuigonderdelen worden bewerkt die met strontiumchromaathoudende verf zijn behandeld te hoge concentraties schadelijke stofdeeltjes vrijkomen die het personeel zou kunnen inademen’.⁶

De staatssecretaris vertelt dat de ‘maximum aanvaarde concentratie’ meer dan tienmaal is overschreden. De situatie is ernstig, dat geeft de regering toe. Maar wat gebeurt er vervolgens? Een opvallende passage in deze brief van 1998 is, zeker in het licht van wat later duidelijk is geworden, dat Defensie alle krijgsmachtonderdelen zal onderzoeken. Staatssecretaris Van Hoof belooft ‘spoedige informatie’ over de resultaten van het onderzoek en zegt tegelijkertijd toe de werkomstandigheden te zullen verbeteren.

25

EÉN TON SCHADEVERGOEDING

Pas vijftien(!) jaar later zal enigszins blijken wat zich na de bekendmaking van het Arbo-incident heeft afgespeeld. Op 10 mei 1999 heeft een werknemer van de vliegbasis Twenthe de staat aansprakelijk gesteld voor de gezondheidsschade die hij had opgelopen als gevolg van het werken met de giftige stoffen, ‘chromaten en organische oplosmiddelen’ genoemd. Het is het begin van een langslappende schadeloosstellingsprocedure. De medische eindsituatie die bij dergelijke procedures van doorslaggevend belang is, om de hoogte van de schadevergoeding te kunnen vaststellen, was nog lang niet bereikt. Op 6 december 2001 heeft Defensie aansprakelijkheid erkend. De zaak zou nog jaren aanslepen vanwege de medische onzekerheid. Uiteindelijk is overeengekomen dat aan de betrokken werknemer een schadevergoeding van 100.000 euro wordt uitgekeerd. Daarvoor is een ‘vaststellingsovereenkomst’ getekend. Een schadevergoeding voor aansprakelijkheid bij schade kan enorm lang duren omdat de gevolgen van de schade pas veel later (volledig) duidelijk zijn.

Van belang voor de discussie die later nog zal losbarsten is de volgende zin, in antwoord op Kamervragen van 29 september 2014: ‘Een schikking is gebruikelijk als niet uit te sluiten is dat er geen causaal verband is tussen de blootstelling aan bestanddelen/oplosmiddelen en de gezondheidsschade.’ Een causaal, dus rechtstreeks, verband moet worden aangetoond.

TERUG NAAR 2001

Na de melding van het Arbo-incident in 1998 duurt het maar liefst drie jaar voordat de regering melding maakt van de tussentijdse ontwikkelingen – al weten we inmiddels dat er genoeg te melden was. Op 7 november 2001 komt staatssecretaris Van Hoof, in een nieuwe brief, terug op die van oktober 1998.⁶ Deze brief is exemplarisch. Er wordt in algemene termen erkend dat er problemen zijn. Er wordt een aantal maatregelen benoemd waardoor het lijkt of het probleem wordt aangepakt, maar veel daarvan is vaag, niet concreet, verhullend, veel te optimistisch. Toegegeven wordt wel dat uit genomen monsters blijkt dat niet alle getroffen maatregelen voldoende waren. En dat op vele plaatsen niet bekend was dat er chromaathoudende verf is gebruikt. Tevens wordt gemeld dat op sommige plaatsen het werk is stopgezet. Niet duidelijk is, waar dat was en hoe lang dat duurde. Ook wordt gemeld dat de marine niet langer werkt met chromaathoudende verven; en dat bij de luchtmacht ‘belangrijke reducties bereikt’ zijn.

26

VOOR KENNISNAME AANGENOMEN

In de werkwijze van de Tweede Kamer wordt iedere brief in een procedurevergadering behandeld. De brief van staatssecretaris Van Hoof van 7 november 2001 komt aan de orde in de procedurevergadering van de Vaste Kamercommissie voor Defensie van 22 november 2001. Besluit: voor kennisname aangenomen. Daarmee is de zaak van de parlementaire agenda afgevoerd.

De zaak van het Arbo-incident uit 1998 lijkt in 2001 dus afgedaan – en met de toegezegde maatregelen lijken de problemen onder controle. Directbetrokkenen zijn in stille onderhandelingen over een schadevergoeding. De Kamer gaat er niet op door. De vakbond geeft geen teken van leven. De pers vraagt niet verder. Daarmee lijkt het voor Defensie een afgesloten zaak.

EERSTE CONCLUSIES

- Defensie werkt met zeer veel verschillende en in wisselende samenstelling gebruikte giftige stoffen. Die stoffen veroorzaken schade aan de gezondheid.

- Defensie weet niet precies om welke stoffen het gaat, noch welke effecten zij afzonderlijk of in combinatie hebben.
- Op basis van aansprakelijkheidswetgeving is Defensie gedwongen te erkennen dat ze aansprakelijk is. Maar niet in alle gevallen erkent Defensie aansprakelijkheid.
- Er wordt slecht gecommuniceerd (alleen het minimaal noodzakelijke) wat de stand van zaken is. In 2001 was er meer bekend dan werd gemeld aan de Tweede Kamer, en de directbetrokkenen.
- Defensie heeft, zo zou nog blijken, een slecht archief zodat niet goed vast te stellen valt wie er ziek zijn, welke stoffen gebruikt zijn en wat de gevolgen ervan zijn.

EEN ZAK RADIOACTIEF STRAALGRIT IN DE KELDER

Een aparte kwestie als het gaat om werken met gevaarlijke stoffen bij Defensie, betreft het werken met radioactiviteit. Het personeel van de POMS heeft ons bij herhaling laten weten gewerkt te hebben met radioactieve stoffen. Strontium is een radioactieve stof, die in de brief van staatssecretaris Van Hoof in 1998 genoemd is als strontiumchromaathoudende verf. Daarna verdween het woord strontium uit de formele communicatie. Verarmd uranium is een tweede stof waar het personeel mee (en aan) gewerkt heeft. Informatie daarover is mondjesmaat geleverd.

Een korte passage uit het jaarverslag over 2006 van de Inspectie Militaire Gezondheidszorg (IMG) is daarom buitengewoon de moeite waard. De IMG doet zonder nadere uitleg een raadselachtige melding over een onderzoek naar materiaal met een 'verhoogde stralingsactiviteit'. 'In het kader van het onderzoek naar materiaal met een verhoogde stralingsactiviteit op de voormalige Amerikaanse materieel-opslagcentra, de zogenaamde POMS-sites, dat overigens nog niet is afgerond, en bij het toezicht op de Open Dagen is gezien de gemengde militair/civiele belangen en verantwoordelijkheden, samengewerkt met respectievelijk de VROM-inspectie en de Inspectie voor de Gezondheidszorg. Conform de algemene tendens in het toezichtdomein zullen de contacten met andere toezichthouders nog verder worden geïntensiveerd'.⁷

29

Het antwoord op een Kamervraag over dat specifieke onderzoek is veront-rustend. 'Bij toeval werden roerende zaken (een zak straalgrit) aangetroffen die stralingsactiviteit vertoonden. In de kelder bevindt zich bovendien een installatie met resten straalgrit.' En: 'Een bedrijf dat de zak zou opruimen ging failliet'.⁸

Staatssecretaris De Vries meldt vervolgens op 21 januari 2008 aan de Kamer dat een gecertificeerd bedrijf is ingeschakeld en dat de zak is afgevoerd en de betrokken ruimten, straalcabines en bijbehorende installaties zijn gereinigd. Een extern uitgevoerde eindcontrole, eind 2007, heeft aangetoond dat aan de gestelde normen wordt voldaan.⁹ Deze informatie roept veel vragen op. Hoe dat spul gemaakt is, hoe het daar kwam en waarvan het afkomstig was bleef onduidelijk; evenals welke installatie wordt bedoeld en wat verhoogde stralingsactiviteit is? Betrokken ex-werknemers vertelden ons meerdere malen dat zij er diep van overtuigd zijn dat zij met verarmd

uranium hebben moeten werken. De kwestie krijgt op dat moment geen parlementaire opvolging. Later, in het rapport van 2018, zal het RIVM hinton op radioactief materiaal als mogelijke ziekmaker, maar dat levert niets concreets op.¹⁰

Ex-personeel van de POMS-vestiging in Brunssum bevestigt ons dat gewerkt is met radioactieve materialen en grit, maar stelt dat er geen kelder was in het depot. Het blijft een raadsel, dat nog altijd niet is opgehelderd.

HOOFDSTUK 2**VUIL WERK MET PX-10**

Op 7 januari 2008 wordt het ministerie van Defensie aansprakelijk gesteld voor de gezondheidsschade van een marine-medewerker die met PX-10 moest werken. Dat blijkt uit de antwoorden op Kamervragen van SP-Kamerlid Remi Poppe, die een brief had ontvangen van deze man.¹¹ De oud-militair moest tijdens zijn diensttijd wapens en vuurmiddelen aan boord van een marinefregat schoonmaken, met het ontsmettings- en reinigingsmiddel PX-10. Het bestanddeel benzeen blijkt het probleem. 'Na diepgaand medisch, historisch en feitenonderzoek is de aansprakelijkheid op 10 juni 2008 erkend', meldde de toenmalige staatssecretaris.¹² Wat deze erkenning voor schadeloosstelling heeft opgeleverd, vermeldt de geschiedenis niet. Anders dan in het geval van het Arbo-incident in Twenthe, werd nu wel onmiddellijk aangegeven dat er erkenning is.

Net als bij de chroomhoudende verven in Twenthe is PX-10 een verzamelnaam voor stoffen met giftige kenmerken. PX-10 werd gebruikt voor het schoonmaken van wapens in wapenkamers, aan boord van schepen, in grote werkplaatsen, in kleine werkplaatsen, van torpedo-onderdelen en het onderhoud van torpedo's met een in PX-10 ondergedompelde doek.

31

PX-10-ZAAK IN DE TWEDE KAMER

De beantwoording van de eerste Kamervragen over PX-10 volgt in 2008. De regering geeft onmiddellijk een paar gevoelige zaken toe. 'De exacte samenstelling van PX-10 laat zich lastig vaststellen. De samenstelling kon per leverancier wisselen. Het is niet uit te sluiten dat in de zeventiger jaren en begin jaren tachtig PX-10 naast benzeen ook xyleen en toluen bevatte.' Bovendien stelt staatssecretaris De Vries dat benzeen bekend is als kankerverwekkende stof in verband met het ontstaan van leukemie, maar ook in verband met effecten op het beenmerg, zoals het optreden van myelodysplastisch syndroom. 'Wanneer men zoekt naar een causaal verband met leukemie dient overigens ook gekeken te worden naar andere mogelijke oorzaken zoals bijvoorbeeld roken, straling en blootstelling aan andere chemische stoffen zoals pesticiden en oplosmiddelen. Defensie is bekend met literatuur waarin een relatie gelegd wordt tussen blootstelling aan benzeen en het ontstaan van ernstige ziekten zoals leukemie.'

Ook geeft de regering toe niet precies te weten vanaf welk jaar PX-10 toegepast is. 'In ieder geval is het sinds halverwege de zeventiger jaren gebruikt.

PX-10 is vanaf begin jaren tachtig uitgefaseerd en sinds 1995 niet meer in gebruik. Het is niet precies bekend hoeveel personen daadwerkelijk met PX-10 hebben gewerkt.' Voor het schoonmaakwerk werden 'zowel in bewapeningswerkplaatsen, wapenkamers, als aan boord van schepen (kabelgat) bakken met 200 tot 800 liter PX-10 opgesteld. Daarnaast werden voor het individuele wapenonderhoud kleine hoeveelheden ter beschikking gesteld'.

Dat zijn ernstige feiten en omdat niet precies bekend is hoeveel personen daadwerkelijk met PX-10 hebben gewerkt, opent het ministerie van Defensie onmiddellijk in 2008 een Meldpunt over PX-10.¹³ Daarop komen maar liefst 1.500 reacties binnen. Er volgt een eerste intern rapport.¹⁴

Mede omdat er veel zaken onduidelijk blijven, wordt het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) gevraagd diepgaand onderzoek te doen. Dit is voor het eerst in de geschiedenis van het gebruik van giftige stoffen bij Defensie dat het RIVM op het toneel komt, om wetenschappelijk onderzoek te doen naar de gevolgen van het werken met PX-10.¹⁵ Het RIVM zal er drie jaar over doen voordat het rapport uitkomt.

32 Ondertussen eist de SP een 'ruimhartige behandeling' van de vele mensen bij Defensie die met PX-10 in aanraking zijn gekomen. Tijdens een Kamerdebat over dit onderwerp zegt Poppe: 'Als oud-militairen en oud-dienstplichtigen met aan benzeen verwante ziektebeelden zich melden, ook buiten de geselecteerde groep en buiten de geselecteerde ziektebeelden, waarom komen die dan niet in aanmerking voor nader onderzoek en erkenning? Is de staatssecretaris van plan om die erkenning of dat onderzoek wel in te stellen, ook naar iedereen die zich meldt?'¹⁶

In afwachting van het aangekondigde RIVM-onderzoek blijft het stil. Poppe wil meer vaart achter het onderzoek en dient in oktober 2009 een motie in om meer tempo te maken: 'Als oud-militair personeel met het middel heeft gewerkt en een ziektebeeld heeft dat overeenstemt met de gevolgen van het inademen van benzeen voor een langere periode, wees dan ruimhartig. Dat is een heel simpele vraag. Ik vind dat de Staat der Nederlanden dat moet doen.'¹⁷

Hier speelt dezelfde discussie die later in de zaak van het werken met chroom-6 nog eens versterkt wordt. Poppe vraagt om een ruimhartige erkenning en daarbij gaat het niet alleen om mensen die zeer direct met PX-10 hebben gewerkt maar ook om hen die in de nabijheid van PX-10 hebben gewerkt. 'Als duidelijk is dat iemand in een barak heeft gewerkt toen daar

vaten met PX-10 stonden en zijn ziektebeeld daar ook op duidt, dan moeten ook mensen die niet tot de drie risicogroepen behoren, vandaar het woord ‘ruimhartig’, behandeld worden zoals in het dictum van de motie wordt voorgesteld’, aldus Remi Poppe.

In dit debat komen nog een paar thema’s scherp naar voren die later bij chroom-6 een grote rol zullen spelen. Hoewel Defensie erkent een zorgplicht te hebben voor haar personeel en Defensie ook in sommige gevallen aansprakelijkheid erkent, wordt de nadruk gelegd op bewezen causaliteit tussen het werken met de stof én de ziekte. Daarmee komt het aantoonbaarheidsbeginsel, hoewel nog niet genoemd, in het vizier. Met deze opstelling werpt Defensie, bedoeld of onbedoeld, een drempel op om schadeloosstelling uit te keren.

De motie wordt aangenomen en daarmee is het een wezenlijk andere zaak geworden dan die met chromaathoudende verven in Twenthe uit 1998.¹⁸ Als de gealarmeerde Poppe in december 2009 opnieuw vragen stelt, blijkt dat een snelle afwikkeling geen wens is van Defensie.¹⁹ Deels keren dezelfde vragen terug naar aanleiding van een voortgangsrapportage van het onderzoek.²⁰ Het wordt ook duidelijk dat de bereidwilligheid voor een ruimhartige opstelling van Defensie vermindert. Dat blijkt helemaal als in november 2011 het RIVM-rapport *Leukemie door PX-10 onwaarschijnlijk* verschijnt. Er is geen oorzakelijk verband vastgesteld en de conclusie is daarom dat werken met PX-10 bij Defensie geen extra gevaren met zich mee heeft gebracht.²¹

33

Van behandeling van het rapport in de Kamer komt het niet. Het kabinet-Rutte I valt in april 2012 en als de nieuwe minister Hennis aantreedt, begint zij niet meer over PX-10. Ook de Tweede Kamer blijft stil. Over het RIVM-rapport wordt niet gedebatteerd.

TWIJFEL OVER KWALITEIT RIVM-RAPPORT

De discussie gaat echter niet weg. In oktober 2014 laat het actualiteitenprogramma EenVandaag deskundigen aan het woord die het onderzoek van het RIVM ernstig in twijfel trekken. SP-Tweede Kamerlid Jasper van Dijk pleit voor nieuw onderzoek.²² ‘Er zijn door het RIVM maar 23 mensen bevroegd over PX-10, terwijl er mogelijk 1,7 miljoen mensen met deze stof gewerkt hebben. Vindt de minister dat representatief? Bovendien waren het 23 mensen die uitsluitend bij de marine hebben gewerkt, niet bij de andere krijgsmacht delen. Het RIVM zelf zegt nota bene: “Idealerweise zou een ander

onderzoek gedaan zijn.” Dat moet de minister toch aan het denken zetten. Ik citeer uit een verslag van het overleg van de Technische Werkgroep Arbo en Veiligheid van 28 april. Ik wil dat aan de minister overhandigen opdat zij hierop kan reageren’, aldus Van Dijk. Dat herziene onderzoek komt er niet, maar er komt wel een overleg tussen de wetenschappers van het RIVM en hun critici.

Ook in een later debat blijft Hennis echter bij het standpunt dat nieuw onderzoek – ondanks alle kritiek – niet nodig is.²³ Sommige media laten de kwestie niet los en in september van 2015 volgt opnieuw kritiek op het RIVM.²⁴ Vooral de aannames van het onderzoek liggen onder vuur. Maar opnieuw geeft het RIVM geen krimp, evenmin als Defensie. In een uitgebreide brief mogen de wetenschappers van het instituut weerwoord geven.²⁵ Bij een Kamerdebat in december 2015 is PX-10 een belangrijk onderwerp waar minister Hennis en de coalitiepartijen op worden aangesproken. Ze geven niet toe. Onder druk van de kritiek stelt minister Hennis voor om een bijeenkomst over PX-10 te organiseren, waar oud-medewerkers hun vragen kunnen stellen.²⁶ Die bijeenkomst vindt eind januari 2016 plaats.

34

CONCLUSIES BIJ DE PX-10-ZAAK

- Anders dan in de zaak van strontiumchromaathoudende verven in Twenthe en elders, zit de Tweede Kamer beter op de zaak.
- Aansprakelijkheid wordt erkend door Defensie, maar gezien de massale toestroom van klachten wordt gezocht naar een ander model om de oorzakelijkheid, of causaliteit, van gebruik PX-10 bij gezondheidsklachten aan te tonen.
- Na veel aandringen is Defensie bereid om het RIVM onderzoek te laten doen. Het RIVM doet onderzoek naar de oorzakelijkheid en stelt vast dat er geen 100 procent causaliteit is aan te tonen. Daarom is niet bewezen dat de schade aan de gezondheid komt door werken met PX-10. Schadeloosstelling hoeft dus niet te worden verzorgd.
- Deze zaak sleept zo’n acht jaar, van 2008 tot 2016. De kwestie valt daarmee samen met het Arbo-incident in Twenthe uit 1998. De Kamervragen over de afloop daarvan zijn immers van 2014. De zaak valt ook samen met het begin van onthullingen over het werken met giftige stoffen.

SCHAKEL IN DE WERELDPOLITIEK: WAT ZIJN POMS-DEPOTS?

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was de Koude Oorlog een politieke en militaire realiteit in Europa. De mogelijke inzet van Amerikaanse troepen in Europa vereiste dat er Amerikaans materieel aanwezig en paraat was in Europese NAVO-lidstaten – waaronder Nederland. Ons land telde in die tijd vijf POMS-locaties (*Prepositioned Organizational Materiel Storage*) voor opslag en onderhoud van Amerikaans defensiematerieel. Deze locaties vielen organisatorisch onder het Amerikaanse leger, maar het personeel was in dienst van de Koninklijke Landmacht. De locaties bevonden zich in Brunssum, Eysgelshoven, Vriezenveen, Coevorden en Ter Apel.²⁷

Op de vijf POMS-locaties zijn in de periode 1984-2006 in totaal tussen de 2.000 en 3.000 mensen werkzaam geweest. Een deel van die mensen voerde onderhoudswerkzaamheden uit aan defensiematerieel dat in de loodsden in opslag stond. Het ging daarbij onder andere om 'preservering': het gereedmaken van materieel voor langdurige opslag. In de preserveerruimtes werden onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd. Hierbij vond onder andere tijdens schuren blootstelling plaats aan chroom-6 uit oude verflagen. Ook zijn tijdens de onderhoudswerkzaamheden chroom-6-houdende verven opgebracht.

35

In ons gesprek met deze mensen werd duidelijk dat zij een schakel in de wereldpolitiek zijn. Zij knapten gevechtsvoertuigen op die in 1991 in de woestijn van Irak een invasie hadden uitgevoerd om de bezetting van Irak in Koeweit ongedaan te maken. Ook bij de Golfoorlog van 2003 en later werd materieel uit de POMS ingezet. Dat kwam ernstig vervuild terug en moest 100 procent worden schoongemaakt en hersteld, aldus ex-personeel. Het personeel was zich er sterk van bewust dat zij misschien aan gevechtsvoertuigen die waren bewerkt met verarmduranium-bepantsering hebben geschuurd en gelast.

In een achtergrondrapport van het RIVM uit 2018 wordt daarover het volgende gemeld.

'In 1994 werd een tv-uitzending gewijd aan het Desert Storm Syndroom. Het ging daarbij om straling door verarmd uranium en sporen van biologische en chemische oorlogsvoering op materieel dat in de Golfoorlog is gebruikt. Dit US-materieel kwam terug naar de POMS-sites in Nederland, waar het geheel werd schoongemaakt en hersteld. Onrust onder

het personeel door deze tv-uitzending heeft tot onderzoek geleid, met als conclusie dat “het uit de Golf terugkerend materieel geen enkel gevaar, stoornis, besmetting of aandoening kan hebben veroorzaakt, dan wel zal veroorzaken”.²⁸ Onze gesprekspartners die bij de POMS hebben gewerkt, wijzen erop dat zij werkten met Amerikaanse middelen. Sommige middelen kunnen en mogen niet een-op-een vergeleken worden met de Europese tegenhanger, ook al omdat de regelgeving in Amerika anders is dan de nationale of de Europese. Daarbij gaat het onder andere om de maximale concentratie, verpakkings- en gebruikersvoorwaarden.

HOOFDSTUK 3

**MINISTER HENNIS TREEDT OP:
DE ONDERSTE STEEN BOVEN**

‘Ik heb opdracht gegeven tot twee onderzoeken naar de voormalige POMS-sites om volledige openheid van zaken te kunnen bieden.’ Dat schrijft minister Hennis in antwoord op Kamervragen van SP-Kamerleden Paul Ulenbelt en Jasper van Dijk in 2014.²⁹ In juni en juli dat jaar komen via het Limburgs Dagblad en EenVandaag feiten in de openbaarheid over werknemers van deze wapendepots die ziek zijn geworden van giftige stoffen. Daarbij komt de nadruk te liggen op chroom-6-verf.³⁰ Deze verf werd gebruikt op diverse POMS-sites van Defensie.

Hennis meldt dat het om een onderzoek gaat van de GGD in Zuid-Limburg, naar de mate van veiligheid van het werken in de huidige situatie op de voormalige POMS-sites. Verder wil de minister een onderzoek naar de gezondheidsrisico’s van het werken met gevaarlijke stoffen op de POMS-sites. Vervolgens zal zij ‘de informatie door een onafhankelijk instituut laten beoordelen. Ik zal dit instituut vragen om te beoordelen of er sprake is geweest van normoverschrijdingen, of er een causaal verband bestaat tussen ziektebeelden en de mate van blootstelling en of er voldoende beschermingsmaatregelen zijn genomen. Ik verwacht dat de interne inventarisatie voor het eind van 2014 zal zijn voltooid.’

37

Met deze beslissing neemt minister Hennis een noodzakelijke stap na de twee eerdere zaken. Het is duidelijk dat, ofschoon het Twentse incident en de zaak van de PX-10 achter de rug lijken, de kwestie van de giftige stoffen niet weggaat. Defensie opent de discussie, en probeert die tegelijkertijd zo goed mogelijk onder controle te houden. De beslissing voor deze onderzoeken komt in etappes. Eind augustus, bij het beantwoorden van de Kamervragen, doet zij een algemene aankondiging. Dan volgen nog roerige debatten en nieuwe ontwikkelingen. Later in december, na dat oplaaierend debat over PX-10 waarvan in het vorige hoofdstuk melding is gemaakt, neemt ze concrete stappen. Ze kondigt aan dat de onderste steen boven moet komen. In maart 2015 maakt ze bekend dat het RIVM een onderzoek begint.

Daarover later meer. Eerst staan we stil bij de antwoorden op de vragen uit augustus 2014. Minister Hennis begint met het antwoord dat ‘al in de periode 1999 tot en met 2002 Defensie bij de POMS-sites Vriezenveen en

Foto Anneke Janssen / ANP ©

Brunssum onderzoek heeft laten uitvoeren naar het risico van blootstelling aan chroom en chroomverbindingen.' Voor de goede orde: dat is precies de periode dat staatssecretaris Van Hoof onderzoek deed, maar daarover niets concreets vermeldde in zijn brief van eind 2001. Dezelfde periode ook dat mensen van vliegbasis Twenthe Defensie aansprakelijk stelden voor het werken met giftige stoffen. Toen nog gekend als strontiumchromaathoudende verven. Minister Hennis antwoordt verder ook dat het 'desbetreffende personeel,' dus alleen in Brunssum en Vriezenveen, 'door Defensie vanaf september 1999 mondeling is geïnformeerd over de onderzoeksresultaten'.

Mondeling? Alleen in Brunssum en Vriezenveen? Volgens minister Hennis 'was volgens het managementteam van de POMS-sites de site Vriezenveen representatief voor de overige sites'. Dat is een heel onbevredigende gang van zaken en de reactie zal er dan ook naar zijn. Het personeel gaat zich in toenemende mate roeren.³¹

De verwijzing moet de brief van staatssecretaris Van Hoof zijn, die al eerder was opgevallen door vaagheid. Een mededeling over POMS staat er niet in. Minister Hennis stelt een onderzoek in. Maar de traagheid waarmee dit onderzoek wordt verricht is vanaf dag één onderwerp van discussie.³² In november 2014 geeft het ministerie meer dan vijfhonderd documenten vrij, na een Wob-verzoek (Wet openbaarheid van bestuur).³³ Deze stukken bevestigen dat het ministerie (vanaf 1974) wist van de risico's van de verf en (zeker tot 2002) blootstelling accepteerde.

39

ONDERZOEK, PARITAIRE COMMISSIE, COULANCE-REGELING

Naar aanleiding van de ontwikkelingen in de tweede helft van 2014³⁴ neemt minister Hennis een aantal maatregelen.³⁵ In een brief aan de Kamer van 18 december 2014 kondigt zij enkele besluiten aan. Centrale zin: 'Zoals ik eerder heb gesteld, acht ik het in het belang van onze (oud-) medewerkers dat de onderste steen boven komt.' Hoe moet dat volgens de minister?

1. Onderzoek RIVM

Minister Hennis geeft het RIVM opdracht om daar waar mogelijk deelrapporten op te stellen. Op dat moment, in 2014, zijn er bij het meldpunt 1250 meldingen van (oud-)medewerkers binnengekomen. In ruim 350 gevallen is er sprake van medische klachten, variërend van vermoedheid en hoge bloeddruk tot verschillende vormen van kanker. Het besluit om

het RIVM aan het werk te zetten, wordt expliciet gemeld in een brief van 15 maart 2015.³⁶

2. Vorming van een paritaire commissie

Het doel van de commissie is het geven van sturing aan het onderzoek, het stellen van prioriteiten bij de deelonderzoeken en het appreciëren van de onderzoeksresultaten. De commissie bestaat uit vier deelnemers van werkgeverszijde en vier werknemers van werknemerszijde, plus een onafhankelijke voorzitter, te weten Ruud Vreeman.³⁷ De centrales van overheidspersoneel verzorgen de vertegenwoordiging van werknemerszijde. Deze commissie kan zich laten bijstaan door deskundigen.

3. Coulancregeling

Een coulancregeling voor (oud-)werknemers die zich in een schrijnende situatie bevinden en niet kunnen wachten op de resultaten van het RIVM-onderzoek. De minister stelt met grote nadruk dat zij deze regeling treft vanuit 'mijn verantwoordelijkheid als goed werkgever. **Het is derhalve geen erkenning van aansprakelijkheid.** Hiervoor zijn immers de uitkomsten van het RIVM-onderzoek van belang.' De regeling is bedoeld om (oud-)werknemers die nu in een schrijnende situatie verkeren, met als waarschijnlijke oorzaak het werken met chroomhoudende verf, spoedig ondersteuning en financiële hulp te kunnen bieden om de gevolgen te verzachten. Voor de lijst van aandoeningen is advies gevraagd aan het Nederlands Centrum van Beroepsziekten. Ze kunnen een financiële tegemoetkoming krijgen tot 15.000 euro.

40

GEZONDHEIDSONDERZOEK RIVM

Onder de naam *Gezondheidsonderzoek gebruik gevaarlijke stoffen bij Defensie; POMS Chroom-6 en CARC* wordt een onderzoek splan opgesteld, waaraan de volgende passage is ontleend.³³ 'Het RIVM kreeg de opdracht te onderzoeken wat de mogelijke effecten voor de gezondheid zijn na gebruik van chroomhoudende verf en Chemical Agent Resistant Coating (CARC). Chroomhoudende verf en CARC wordt door Defensie gebruikt om militaire voertuigen te behandelen tegen corrosie en chemische stoffen. De (ex-)medewerkers melden verschillende typen gezondheidsklachten, waarbij zij zich afvragen of die het gevolg zijn van de werkzaamheden met chroomhoudende verf en CARC. Chroomhoudende verf bevat chroom-6, een metaalverbinding met toxische eigenschappen. Het is bekend dat bij langdurige blootstelling aan deze stof kanker kan ontstaan. CARC is een

tweecomponenten-coating die onder andere isocyanaten bevat, waarvan bekend is dat bepaalde varianten kunnen leiden tot overgevoeligheidsreacties. Een van de gestelde vragen is welke eigenschappen de toegepaste isocyanaten hebben.

Het onderzoek van het RIVM zal zich in eerste instantie richten op de POMS-locaties en op blootstelling aan chroom-6 en CARC. Veel is nog onbekend over de blootstelling aan, en gezondheidseffecten na, gebruik van chroomhoudende verf en CARC voortkomend uit werkzaamheden bij Defensie. Het RIVM is gevraagd om te onderzoeken op welke wijze en in welke mate (ex-)medewerkers zijn blootgesteld. Medewerkers, maar ook Defensie als werkgever, stellen vragen over bijvoorbeeld wat de stoffen in het lichaam doen en welk ziektebeeld te verwachten is bij blootstelling. De onderzoekers kunnen bijvoorbeeld bekijken in hoeverre de blootstelling overeenkomt met de gemelde gezondheidsklachten door (ex-)medewerkers van Defensie. De onderzoeksresultaten zijn openbaar. Het RIVM zorgt voor een onafhankelijke uitvoering van het onderzoek.' Tot zover het RIVM.

GGD-RAPPORTEN

Op 9 juli 2015 brengt de GGD in Zuid-Limburg een achttal rapporten uit over de gezondheid van het personeel in depots in Brunssum en Eygelshoven.³⁸ De bevindingen sluiten aan bij wat het RIVM later zal concluderen. De GGD adviseert om aanvullend luchtmetingen uit te voeren in de gebouwen waar de hoogste concentraties van de afzonderlijke zware metalen zijn aangetroffen (chroom-6, cadmium, lood, kwik en uranium). Daarnaast is het advies om in Eygelshoven ook luchtmetingen in het betaalkantoor te laten uitvoeren. Er wordt geadviseerd om tijdens de luchtmetingen door middel van ventilatoren en natuurlijke ventilatie een situatie na te bootsen die vergelijkbaar is met een personele bezetting.

Het GGD-onderzoek zal geen grote rol spelen in het maatschappelijk debat, veel van de bevindingen worden door het RIVM verwerkt in een rapport waaraan drie jaar zal worden gewerkt.

HET DUURT TE LANG

Veel oud-medewerkers laten in 2015 blijken dat ze nog maar weinig vertrouwen hebben in het onderzoek. Het duurt te lang en de onafhankelijkheid van het onderzoek laat volgens hen te wensen over.³⁹ Ze hebben ook ernstige klachten over de werkwijze van de vakbonden die in de paritaire commissie zitting hebben. De klacht is in de kern dezelfde als die over Defensie: er wordt ons niets gevraagd. Sommige FNV-leden melden diverse

keren naar gesprekken met 'de bond' te zijn geweest, maar niet echt te zijn gehoord. Ook werden tussentijdse of definitieve onderhandelingsresultaten niet voorgelegd aan de leden. Terwijl er leden genoeg waren die nauw betrokken wilden zijn.

Een aantal oud-medewerkers uit Limburg ziet geen heil meer in het RIVM-onderzoek.⁴⁰ Met collega's Giel Blom, Fried Terwee en Wiel Hager richt Henk Coort een stichting op voor slachtoffers van gevaarlijke stoffen bij Defensie: de Stichting gedupeerden gevaarlijke stoffen NL-POMS. 'Samen staan we sterker, ook als we bijvoorbeeld Defensie aansprakelijk willen stellen, of extra onderzoek willen doen. Hoewel wij als oprichters vooral op de sites van Brunssum en Eysgelshoven werkten, kunnen alle andere POMS-leden zich aansluiten. Uiteindelijk willen we, net als bijvoorbeeld de Stichting Asbest, een organisatie zijn die slachtoffers kan ondersteunen. Defensie is dus nog lang niet van ons af', aldus Coort in het vorige SP-boekje over dit dossier.⁴¹ Zowel uit een zelf gehouden enquête door activisten onder het POMS-personeel als uit onderzoek van het RIVM later waren de conclusies duidelijk. Er was behoefte aan actie.⁴²

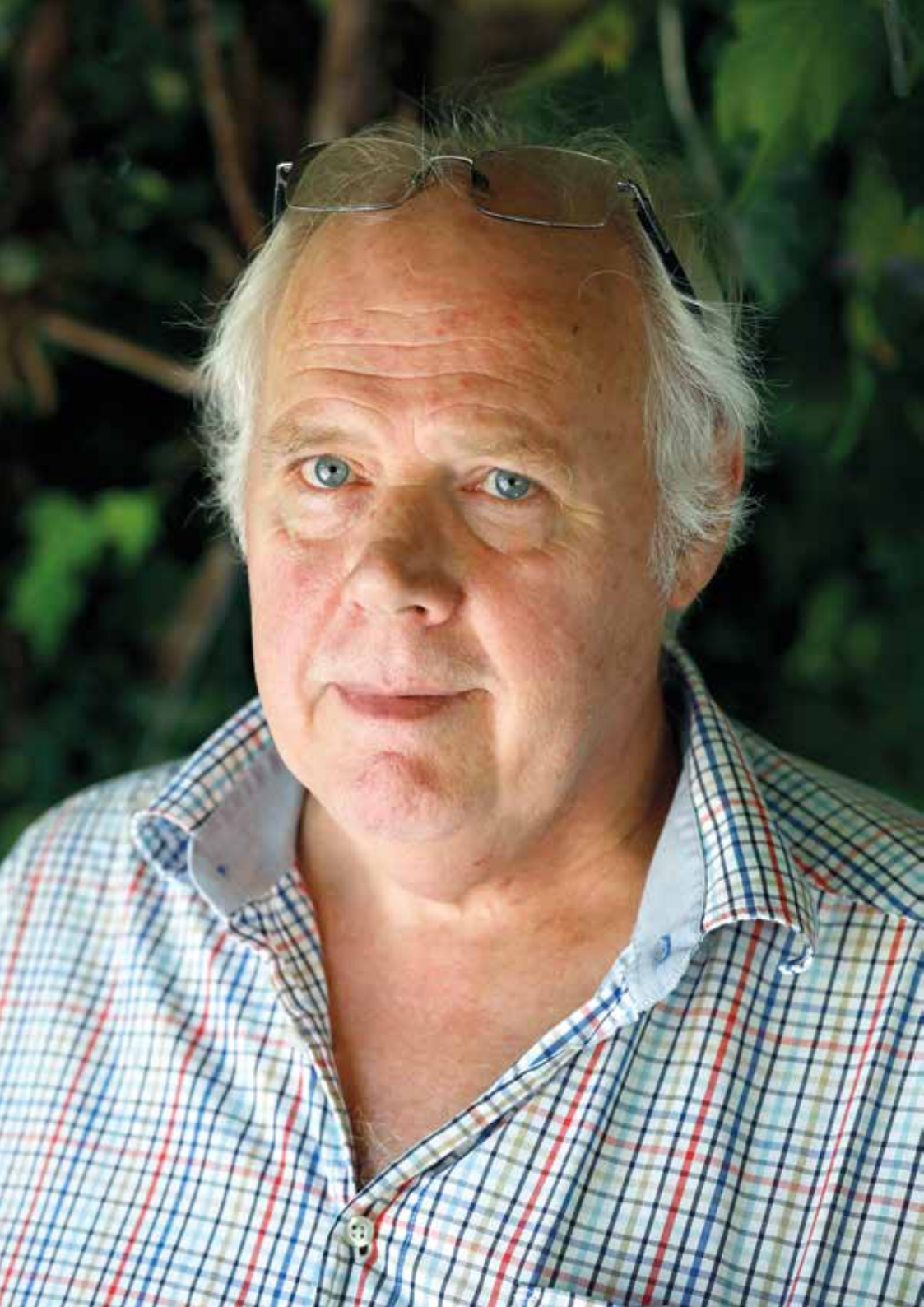
42 Minister Hennis meldt in juni 2016 dat 'gezondheidsklachten van (oud-)medewerkers de aanleiding zijn geweest om het RIVM onderzoek te laten verrichten naar blootstelling van (oud-)medewerkers aan chroomhoudende verf en wat dit kan betekenen voor hun gezondheid. Zolang het RIVM-onderzoek niet klaar is, kan ik geen oordeel vellen over het percentage gezondheidsklachten onder oud-werknemers van de POMS'.⁴³

CONCLUSIES INSTELLING PARITAIRE COMMISSIE EN ONDERZOEKEN RIVM

- Met deze beslissing erkende de regering dat ze een groot probleem had. Dat was winst, maar had erg lang geduurd. Sinds de eerste klachten die in 1998 tot aansprakelijkheidsprocedures leidden was er weinig verbeterd. De mensen die op grote schaal ernstige gezondheidsklachten hadden, waren er nog.
- Het probleem van Defensie kende meerdere aspecten. Gezondheid, een maatschappelijk probleem en ook problemen van operationele aard. Luchtmacht- of krijgsmacht-operaties gaan altijd voor, ook boven de gezondheid van personeel. Dat laatste zal niet officieel erkend worden, maar valt af te leiden uit de gang van zaken.
- Defensie onderzoekt nu niets meer zelf, maar laat het over aan het RIVM. Het RIVM had met onderzoek naar het verband tussen PX-10 en leukemie aangetoond wetenschappelijke striktheid voorop te stellen.

Daar kwam nog bij dat de onderzoeksmethode in het geval van PX-10 onder scherpe kritiek kwam te staan.

- Het RIVM zou het harde wetenschappelijke werk doen en de leiding van het onderzoek werd uitbesteed aan een op te zetten 'paritaire commissie' van diverse partijen, volgens het beproefde poldermodel: een commissie van werkgevers, namelijk hoge vertegenwoordigers van het ministerie van Defensie, en vertegenwoordigers van de militaire vakbonden. Deze commissie onder leiding van ex-vakbondsman Vreeman zou in overleg met het RIVM onderzoeksvragen en aanbevelingen op basis van de resultaten vaststellen.
- De militaire vakbonden verliezen het contact met betrokkenen en actieve leden. Dat levert later bittere verwijten op, die ook voor hen die geen getuige waren zeer overtuigend overkomen. De paritaire commissie is ondoorgrondelijk – en vakbonden zijn slecht herkenbaar in de beslissingen.
- Daarmee kwamen de minister en staatssecretaris op zekere afstand te staan van het proces. De invloed van los-vaste groepen of van de pers was moeilijk in te kaderen en heeft tot op de dag van vandaag invloed op het verloop van de discussie.
- Met de instelling van een coulanceregeling erkent Defensie wel degelijk dat er een aannemelijkheid is dat mensen die van deze regeling gebruik kunnen maken door het werken met giftige stoffen ziek zijn geworden. Maar, deze veronderstelling wordt nadrukkelijk door de minister ongedig verklaard. Met die uitzonderingsbepaling neemt zij een belangrijk politiek besluit: de resultaten van het RIVM tellen. De coulanceregeling is een besluit met niet meer dan een tussentijdse betekenis, daarmee maakt Defensie de zorgplicht afhankelijk van het aantoonbaarheidsbeginsel van het RIVM.

ANDRÉ VINKE

‘DEZE STRIJD GAAT OVER ONVEILIG WERK, NIET ALLEEN OVER CHROOM-6’

Deze strijd gaat om gerechtigheid. Een strijd voor mezelf, maar zeker ook voor de mensen die er nu nog mee te maken hebben. De luchtmacht gebruikt nog steeds chroom-6.

45

FOKKER FRIENDSHIPS

Ik ben vier jaar geleden gepensioneerd bij de luchtmacht. Ik heb 35 jaar als schilder gewerkt; de laatste jaren als werkcentrumchef Kunststoffen en Schilderen. Ik ben in de jaren tachtig binnengekomen. Ik heb daarvoor kort in de lichtreclame gezeten, na een opleiding etaleren, decoreren en reclametekenen in Utrecht. Mijn vader was ook militair en hij zei: je weet wat je salaris is, je weet wat je eindrang is, je mocht – toen nog – met 55 met pensioen. Ik ben opgekomen in Schaarsbergen, heb daar mijn opleiding gehad. Vanaf daar ben ik naar Soesterberg gegaan, in een noodgebouw om aan onderdelen te werken van Fokker Friendships, transportvliegtuigen. Een noodgebouw waar totaal niet aan de wettelijke eisen werd voldaan. Je had in het gebouw wat men ‘boven’ noemde en ‘beneden’, de hangaars. ‘Boven’ was de werkplaats waar de onderdelen gedaan werden. ‘Beneden’ stond de Fokker Friendship en daar stond iedereen zijn werkzaamheden te doen terwijl de schilder aan het schuren of spuiten was.

HALF OF GEWOON NIÉT

Ik zal het werkproces zoals het zou moeten zijn een beetje uitleggen om het duidelijk te maken. Voordat je begint moet je je mensen op de hoogte stellen van de gevaren. Er moet een risico-inventarisatie zijn. Er moeten

‘Ze hadden die werkplaats allang moeten sluiten’

avib-kaarten zijn, veiligheidskaarten waarop staat: hier moet je op letten, bij deze werkzaamheid moet je dit masker opzetten, enzovoort. Dan heb je de productbeschrijving van de verf. Wat erin zit, hoe je het moet mengen. Er moet een arbeidshygiëneplan zijn, waarin staat of je moet douchen, of je eerst door een sluis heen moet, etcetera. Dan moet nog de accommodatie op orde zijn. En moeten er pbm's zijn: persoonlijke beschermingsmiddelen. Dan moet je medische controles doen. Voordat ik bij het vliegtuig sta, moet dat állemaal op orde zijn. Volgens het Arbeidsomstandighedenbesluit.

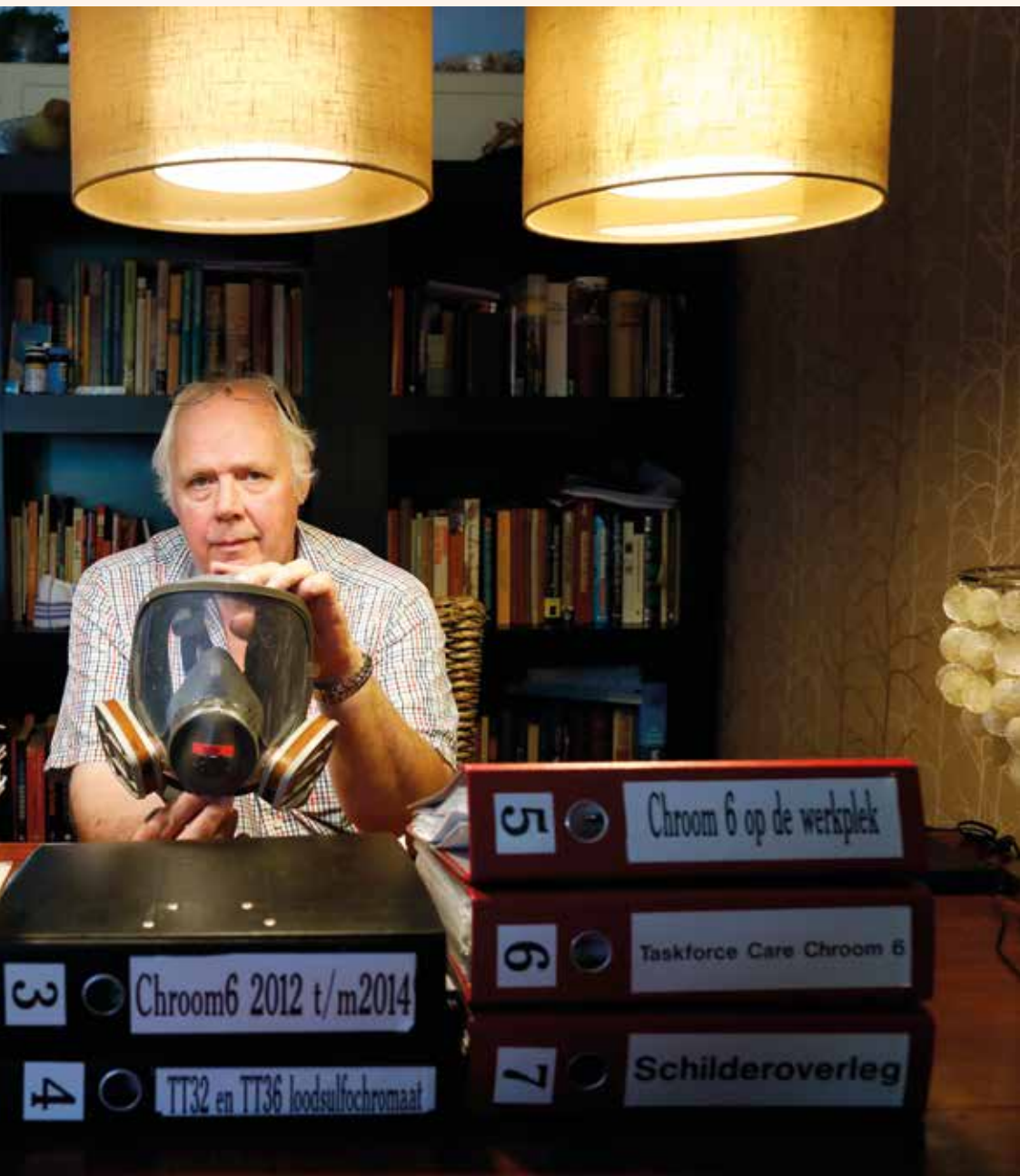
46 Maar daar heeft Defensie zich niet aan gehouden. Of, als ze ergens aan gingen voldoen, gingen er jaren overheen voordat ze iets op orde hadden. Tot 2005 deed elk vliegveld het op zijn eigen manier, deed men sommige dingen half of gewoon zelfs niet. En wat er al gebeurde, kwam vaak vanuit de werkvloer zelf. Het hing van je chef af. Maar ook in hoeverre die onder druk stond van boven hem in de lijn om snel te leveren. In 2005 is er veel verbeterd. Maar toch. Ik zag in 2012 nog dat het arbeidshygiëneplan niet op orde was, de etiketteringen op de verfblikken niet klopten, de avib-kaarten niet op orde waren, en zo verder. Dan waren er misschien wel avib-kaarten, maar dan stond er niet eens op dat de verf kankerverwekkend is.

VERFSYSTEEM

Deze strijd gaat over onveilig werk. Wat mij stoort is dat de discussie alleen maar over chroom-6 lijkt te gaan. Ook hier weer even les, zodat mensen snappen wat er gebeurt. Het eerste laagje wat je erop spuit, daar zit chroom-6 in. Dit is een eerste primer-laag, een hechtprimer. Maar met dit blikje ben ik er niet. Want dit droogt niet vanzelf. Daar moet een verharder bij. Maar dan is het nog te dik voor de verfspuit. Dus komt er nog een verdunningsmiddel bij. Daar zit xyleen in en toluëen. Dan zegt men, wijzend naar het eerste blikje: dat is niet schadelijk voor de ongeboren vrucht. Nee, maar xyleen wel. En zonder die xyleen krijg ik dat eerste blikje niet op het vliegtuig. Tot zover de eerste, de hechtprimer-laag. Want dan komt

A man with short grey hair, wearing a light-colored checkered shirt and a watch, is holding a clear respirator mask with two filters. He is looking directly at the camera with a neutral expression. The background is a dark bookshelf filled with books.

3 Chroom6 2012 t/m2014
4 TT32 en TT36 loodsulfchromaat

5 Chroom 6 op de werkplek
6 Taskforce Care Chroom 6
7 Schilderoverleg

de corrosiewerende primer. Wederom een stamlak, een verharder en een verdunner. En dan komt nog de laatste laag, die men vaak samenvat onder de term CARC, waarvoor ook weer hetzelfde geldt. Kortom, er bestaat geen chroom-6-verf. Wel een verfsysteem – drie lagen met steeds weer bestanddelen – waarin chroom-6 zit.

AL DIE STOFFEN

Die hele focus op chroom-6 zorgt ervoor dat het RIVM-onderzoek nu zegt: dit beperkte aantal ziektes is te linken met chroom-6. Waarop veel mensen die klachten hebben, uit alle macht gaan proberen om ook hun ziekte – blaaskanker bijvoorbeeld – erkend te krijgen als gevolg van chroom-6. Maar ze werkten met een totaal verfsysteem, met allerlei gevaarlijke stoffen. En ook andersom zegt de staatssecretaris: als je niet door chroom-6 ziek bent geworden, kunnen we niets voor je doen. Maar ze horen voor alle mensen die een ziektebeeld hebben dat voortkomt uit al die stoffen uit dat verfsysteem, straks klaar te staan om te voorkomen dat ze een proces van tien jaar in moeten om hun gelijk te krijgen. Want realiseer je: bij die processen moeten mensen zelf gaan aantonen dat het door dit of dat bestanddeel komt. En aantonen dat je niet gerookt hebt of zo. Maar daar ben ik het niet mee eens. Als Defensie de veiligheid van haar werknemers niet op orde heeft, waarom moet ik dan nog bewijzen dat ik alles op orde had?

50

NU NÓG MEER CHROOM-6

De focus op chroom-6 in dat eerste potje verf voorkomt ook dat het veiliger wordt. Want wat is er gebeurd na 2012: toen vond men die oplossingsmiddelen slecht en die werden bij wet verboden en dus uit de verf gehaald. Die eerste laag maken ze nu oplossingsmiddelenvrij. Maar... in dit nieuwe verfsysteem zit in die tweede laag veel méér chroom-6, plus 18 procent silicaten, ook kankerverwekkend. Er is een vervangingsplicht van chroom-6-verven, die is al twintig jaar bezig – maar men kijkt alleen naar die eerste laag!

‘De beperkte focus op chroom-6 voorkomt dat het gehele verfsysteem veiliger wordt’

GARANT STAAN

Het grootste probleem is dat Defensie nog steeds met chroom-6 werkt. Er werken nog een boel mensen met dat spul. Dan moet Defensie haar verantwoordelijkheid nemen. Gewoon zeggen dat ze weten dat hun mensen met slecht spul werken en voor die mensen garant staan als ze daardoor wat overkomt. Maar dat doen ze niet. En verder: als je dan met zulke stoffen werkt, zorg er dan voor dat mensen het wéten. Want dan kunnen mensen eisen stellen aan de veiligheidsmaatregelen. Dat zullen ze dan ook eerder doen. Dat ze hun mensen niet op de hoogte hebben gesteld van de gevaren, is niet nalatig – ik noem dat een misdrijf.

Garant staan, informeren én fouten herstellen. Ik heb een collega die 250.000 gulden heeft gekregen van de rechter. Dat is gebeurd aan de hand van drie arbeidsinspectierapporten. Die gaan over de accommodatie, het noodgebouw in Soesterberg. Het is één ding dat hij dat geld krijgt, maar die accommodatie blijft dus gewoon bestaan! Ze hadden die werkplaats meteen moeten sluiten, aanpassingen doen, en dus níét mensen gewoon laten doorwerken.

EEN SCHOP

Nu gaat de staatssecretaris een aantal mensen beschermen die zeggen dat het niet goed gaat bij Defensie. Ze moeten het kunnen zeggen als er wat fout gaat. Logisch. Maar wat er echt moet gebeuren, is dat je de groep die er verantwoordelijk voor is dat zij zich niet durven uitspreken, de groep die verantwoordelijk is voor wat er mis is, een schop onder hun flikker moet geven. Dat is je werk. En meteen zeggen: die accommodatie sluiten we. En de klokkenluiders belonen. Dat moet je doen. Dan verandert er wat.

ER KLOPT IETS NIET

Ik heb last van eczeem en kortademigheid. En ik merk, maar probeer het te ontkennen, dat mijn geheugen te snel achteruitgaat. Maar dat is niet de reden dat ik hiermee aan de slag ben gegaan. De aanleiding was dat ik een potje met verhoogd chroom-6 binnenkreeg, terwijl er net zoveel gedoe over was geweest. Ik dacht: er klopt iets niet. Er kwam ook een blik met heel veel silicaten; er mag niet meer dan 0,1 procent silicaten in de verf zitten. Dus ik mailde de afdeling inkoop: op het blik staat 18 procent. Hoe moet ik dat zien? Binnen drie maanden was de lijst veranderd, zodat een te hoog percentage silicaten niet meer de hoogste gevarenklasse was. Dus dan mag het. Toen ben ik alles gaan nakijken op veiligheidsgebied. Alles heb ik toen aangekaart. Ik sprak iemand bij V-Kam, die gaan over arbo en veiligheid. De

3

Chroom6 2012 t/m 2014

1

'Chroom 6' t/m 2002

2

'Chroom 6' 2003 - heden

Beroepsziekten

Medisch dossier

5

Chroom 6 op de werkplek

6

Taskforce Care Chroom 6

man kwam met me mee, want hij vond het niet goed wat hij van me hoorde. Maar die kreeg al snel te horen: stop ermee, want jij hebt geen uitvoerende taak maar een adviserende. Daarna werden anderen dan ikzelf naar besprekingen gestuurd waar mijn vragen beantwoord zouden worden. En aan die anderen werd dan gevraagd of ze akkoord waren met de antwoorden. Sinds die tijd ben ik alle mails en brieven gaan verzamelen en ik heb nu een meter aan dossiers.

SERIEUS NEMEN

Je kunt niet alles van de ene op de andere dag veranderen. Maar je kunt beginnen met mensen serieus nemen. Luisteren naar mensen met ervaring op de werkvloer. Ze niet als complotdenkers wegzetten – ja, ik ben ook zo genoemd. Als de staatssecretaris op werkbezoek komt in Woensdrecht, worden sommige mensen in de avondploeg gezet, uit angst dat ze iets tegen de staatssecretaris zouden zeggen. Er worden heel veel dingen bij Defensie verbloed. Zo werd bijvoorbeeld eerst gewoon ontkend dat er formulieren uit mijn personeels- en medische dossiers kwijt zijn. Terwijl ik de mailtjes heb waaruit het tegendeel blijkt.

KIJK NAAR HET GEHEEL

Excuses en ‘we leren ervan’ is niet genoeg als je er niet echt van leert. Als er niks echt verandert. Vergelijk het met de NS, waar mensen ook met chroom-6 hadden gewerkt. De NS zei: we hebben dit niet goed gedaan, we compenseren iedereen die onder die omstandigheden heeft gewerkt. Waarom doet Defensie dat niet? Omdat het om een veel grotere groep mensen gaat, vermoed ik. Maar dan zes jaar onderzoek laten doen om aan te komen met acht ziektebeelden die met chroom-6 gekoppeld zijn – dat kun je mensen niet aandoen! Het is een vernauwing van het probleem. Ik wil dat mensen bovenin gaan begrijpen dat het niet alleen maar om chroom-6 gaat, maar om het geheel. Het geheel van gevaarlijke stoffen, het geheel van de onveilige omstandigheden waaronder Defensie mensen, mij ook, heeft laten werken.

HOOFDSTUK 4**DEFENSIE VERANTWOORDELIJK VOOR ZIEKTE EN DOOD ONDER PERSONEEL**

‘Het ministerie van Defensie is verantwoordelijk voor zeer ernstige ziekten bij veel van de 2.500 werknemers die in de loop van jaren in de zogeheten POMS-locaties hebben gewerkt.’

Dat is de harde hoofdconclusie van het langverwachte RIVM-rapport dat op 4 juni 2018 uitkomt. De conclusies zijn vernietigend voor Defensie. Naast de harde noten die het RIVM kraakt, komt ook de grote discussie los over het werken met gevaarlijke stoffen. De kritiek is hard, de POMS-medewerkers spuwen vuur. Dit hoofdstuk verhaalt eerst over de belangrijkste conclusies van het RIVM.

Op 4 juni 2018 brengt het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) het langverwachte onderzoeksrapport *Chroom-6 op de POMS-locaties van Defensie: gezondheidseffecten en verantwoordelijkheden. Bevin- dingen uit het onderzoek op hoofdlijnen* uit.⁴⁰ Het grootste nieuws van dit rapport is dat voor het eerst sinds de melding van het Arbo-incident in 1998 Defensie in het openbaar ter verantwoording wordt geroepen over het gebleken toedekkingsbeleid van het werken met giftige stoffen en chroom-6 in het bijzonder.⁴¹ Dat leidt ertoe dat staatssecretaris Visser namens het ministerie van Defensie excuses aanbiedt voor het beleid van de daaraan voorafgaande decennia. Dat betekent dat zij de verantwoordelijkheid aanvaardt. In de praktijk zal dat alleen de verantwoordelijkheid blijken te zijn voor de aandoeningen die het RIVM als bewezen verklaart. Het leidt ook tot een schadevergoedingsregeling. Eerst een weergave van de belangrijkste conclusies van het rapport.

55

Het rapport gaat helemaal over het gebruik van chroom-6-verf bij Defensie. Dat was de opdracht die het RIVM kreeg. Andere stoffen werden niet genoemd in de hoofdvragen. De rapportage van het RIVM was uitgebreid. Het hoofdrapport is ondersteund door tal van uitvoerige deelrapporten. In die rapporten is ook aandacht besteed aan andere stoffen die met chromaat-houdende verven in verband te brengen zijn.⁴⁴

STRONTIUM EN URANIUM

In de eerste brief van Defensie uit 1998 (zie hoofdstuk 1) wordt gesproken over strontiumchromaten. In de jaren daarna gaat het alleen over

chromium-verven. Toch wordt in de achterliggende rapporten van het RIVM over het radioactieve strontium en het eveneens radioactieve verarmd uranium gesproken.⁴⁵

In het achtergrondrapport van het RIVM wordt nadrukkelijk verwezen naar het gebruik van verarmd uranium. ‘Van later datum (2015) dateert een reactie van de US Army AMC waarin deze inhoudelijk op verzoek van het ministerie van Defensie informeert over chroom-6/CARC bevattende verf (en verarmd uranium) gebruikt op US voertuigen en bewerkt/opgeslagen op POMS-sites.’⁴⁶

Het onderzoek van het RIVM naar chroom-6 kent dus beperkingen omdat andere stoffen niet uitdrukkelijk worden betrokken in het onderzoek. Het RIVM behandelt deze stoffen wel in achtergrondrapporten, maar de conclusies betreffen chroom-6.

CONCLUSIES VAN HET RIVM

De conclusie van het RIVM is dat het preventie- en zorgbeleid van Defensie op de POMS-locaties ontoereikend was, zeker in de eerste jaren.⁴⁷

56

Het ontbrak aan:

- tijdige aandacht voor collectieve beheersmaatregelen zoals voldoende ventilatie en afscherming van werkruimtes (stralen en verfspuiten uitgezonderd);
- een registratie van het gebruik van gevaarlijke stoffen, waaronder chroom-6;
- voldoende kwaliteit en beschikbaarheid van persoonlijke beschermingsmiddelen;
- effectief toezicht op de naleving van de gebruiksvoorschriften van deze persoonlijke beschermingsmiddelen;
- een structureel arbeidsgezondheidskundig onderzoek naar de effecten van het werken met chroom-6-verbindingen en andere gevaarlijke stoffen;
- een invulling van de registratie op individueel niveau.

Het chroom-6 waaraan Defensiepersoneel in de periode 1984-2006 heeft blootgestaan, kan nu niet meer worden aangetoond in het lichaam. Chromium-6 wordt namelijk in het lichaam omgezet in chroom-3 en vervolgens uitgescheiden. Dat stelt het RIVM.

Het RIVM-rapport bevat een uitgebreide tijdlijn die aangeeft wat er wan-

neer bekend was bij Defensie. Verder stelt het RIVM een schema met een lijst van aandoeningen vast die het bewezen acht als veroorzaakt door blootstelling aan chroom-6.

Voor andere gezondheidsklachten die door (oud-)medewerkers zijn gemeld, zoals gebitsproblemen, is geen of onvoldoende wetenschappelijk bewijs gevonden voor een mogelijk verband met blootstelling aan chroom-6, aldus het RIVM.

Het RIVM heeft niet alleen een zeer nauwkeurig onderscheid gemaakt tussen de diverse aandoeningen die het gevolg kunnen zijn van blootstelling aan chroom-6. Er is ook een zeer scherp onderscheid gemaakt tussen de soorten functies, waaruit gradaties van blootstelling zijn onderscheiden: 'Medewerkers in de technische onderhoudsfuncties werden het meest blootgesteld aan chroom-6. Dit gebeurde vooral bij bewerkingen aan materieel dat met chroom-6-houdende verf was behandeld, zoals bij schuren, maar ook bij het aanbrengen van chroom-6-houdende verf op het materieel.'

REGELING UITKERING CHROOM-6 DEFENSIE

De aanbevelingen van de paritaire commissie en het RIVM zijn overgenomen door staatssecretaris Visser van Defensie. Er kwam een collectieve regeling die de geleden schade erkent en daarvoor (gedeeltelijk) compenseert⁴⁸ – uiteenlopend van 5.000 tot 40.000 euro, per aandoening via een 'tarievenlijst'. Ook kunnen nabestaanden en familieleden een bedrag van 3.850 euro tegemoetzien. Daarnaast worden nog enkele maatregelen afgekondigd over nazorg, preventie en verder onderzoek. Voor Defensie is daarmee de zaak geregeld. Alleen de uitvoering moet nog komen. Op basis van het al gereed zijnde, maar nog niet uitgebrachte RIVM-rapport zijn de maanden vóór de publicatie onderhandelingen gevoerd over aansprakelijkheid, schadevergoeding en wie daarvoor in aanmerking komen en wie niet. De militaire vakbonden AFMP (FNV) en VBM namen daaraan deel en tekenden voor het resultaat.

57

Betrokken POMS-arbeiders roepen in herinnering dat tijdens een bijeenkomst in augustus 2017 in Leusden door de vier aanwezige bonden die in de paritaire commissie deelnamen, is toegezegd dat voordat er een eventuele regeling zou worden gepresenteerd de slachtoffers inspraak zouden hebben. De POMS-mensen voelen zich niet serieus genomen.

Een derde belangrijk element dat naar aanleiding van het verschijnen van

het rapport werd bekendgemaakt betreft de 'Voorwaarden Uitkeringsregeling chroom-6'. Defensie erkent aansprakelijkheid en vergoedt de schade onder het strikte regime van het wetenschappelijk bewezen verband tussen chroom-6 en een aandoening (overeenkomstig het genoemde schema in het rapport).

Anders dan bij asbest is dat verband niet rechtstreeks en eenduidig aantoonbaar. Defensie houdt vast aan dat inzicht. Er moet een rechtstreeks verband zijn met de door het RIVM vastgestelde aandoeningen. Zoals Defensie het zelf formuleert, de regeling houdt rekening met: de aard van de werkzaamheden; duur van de blootstelling; aard en ernst van de aandoening. 'Ook is rekening gehouden met het feit dat veel aandoeningen meer oorzaken kunnen hebben.'

Er werd daarom een driedeling gemaakt van de zieken.

- a. Direct betrokkenen. Mensen die met chroom-6 hebben gewerkt en die diverse soorten kanker kregen waarvan wetenschappelijk is aangetoond dat de verf de oorzaak is. Daarbij worden long-, neus- en maagkanker genoemd; maar bijvoorbeeld niet slokdarmkanker.
- b. Indirect betrokkenen. Dat zijn mensen die 'een kleine kans' hadden om met de verf in aanraking te komen.
- c. Ten slotte de mensen van het kantoor en degenen die slechts op afstand met de stoffen te maken hadden.⁴⁹

58

VIERKANTE METER

Op de rapporten valt nogal wat af te dingen. Zo wordt gesproken van mensen met een indirecte besmetting. Hier valt het opslagpersoneel ook onder, terwijl 50 procent van hun taak bestond uit het roestvrij houden van voertuigen en gereedschappen, wat *spotpainting* werd genoemd. Het voertuig ging pas naar de straal- en spuitcabine indien de grootste roestplek groter was dan één vierkante meter. Dit schuren en verven deed het personeel zonder enige bescherming en ze waren er 50 procent van hun tijd aan kwijt. Een besmetting zou alleen al daarom dan niet 'indirect' genoemd moeten worden.

UITKERING, EEN ZUINIGE REGELING

Met betrekking tot de hoogte van de uitkering werd een onderscheid gemaakt in twee vormen van schade. Enerzijds immateriële schade (smartengeld): de hoogte van dat deel van de uitkering varieert van € 5.000 tot € 40.000. Dit is afhankelijk van de uitgeoefende functie, de functieduur

en de aandoening. Een deel voor materiële schade. Dit is een eenmalig vast bedrag van € 3.850. Het geld is bedoeld voor kosten die in verband met de aandoening zijn of worden gemaakt. Zoals ziektekosten die voor eigen rekening blijven, eigen risico en reiskosten.

De maximale vergoeding voor een aandoening is € 40.000. Of dat bedrag wordt toegekend hangt van de keurende arts af. Indien er meerdere aandoeningen zijn dan wordt voor een tweede of volgende aandoening de helft van de schadevergoeding toegekend die ervoor staat indien het de enige aandoening is. Indien al een tegemoetkoming in de eerste (de tijdelijke) coulanceregeling is verkregen, dan wordt het al uitgekeerde bedrag in mindering gebracht. Dat betekent dat een slachtoffer soms niets meer ontving.

NABESTAANDEN

Daarnaast is er een Uitkeringsregeling voor nabestaanden ontworpen. Wederom een deel voor materiële schade: een eenmalig vast bedrag van € 3.850 dat bijvoorbeeld gebruikt kan worden voor de kosten van de begrafenis. Het is niet bekend of is uitgezocht wat de standaardprijs van een begrafenis is.

Over de vele problemen waar nabestaanden tegenaan lopen gaat ook het interview met Anita Hollander.

59

VERHOUDING TOT COULANCEREGELING CHROOM-6

Een aantal mensen heeft al aanspraak gemaakt op de Coulanceregeling chroom-6. Een ontvangen tegemoetkoming op basis van de coulanceregeling, wordt verrekend met het immateriële deel van de Regeling Uitkering chroom-6, zoals hiervoor al werd gesteld.

CONCLUSIES VAN DIT HOOFDSTUK

- De onderzoeken zijn niet uitputtend. Een langdurig onderzoek blijft met het oog op het belang van de volksgezondheid noodzakelijk, maar dat zou los moeten staan van een schadevergoeding per bewezen ziekte.
- Het aantal giftige stoffen waarmee is gewerkt, is veel groter dan alleen chroom-6 of CARC. Lood, zink en uranium zijn stoffen die door de GGD Zuid-Limburg zijn genoemd. In de deelrapportages zijn deze stoffen genoemd, maar als stoffen waarvan het RIVM de schadelijke invloed niet heeft kunnen vaststellen.
- De regering maakt excuses maar erkent het aannemelijkheidsprincipe niet en verschuilt zich achter het RIVM voor het waarmaken van de zorgplicht.

FRIED TERWEE

‘IK WIL STRIJDEN, MAAR IK BEN OOK ZIEK’

In 1985 begon ik in Brunssum op de POMS-site. Daarvoor zat ik in de WW. Ik ging er in inkomen op achteruit, maar ik wilde graag werken. En je werd ambtenaar. Een ambtenaar bij Defensie die gedetacheerd werd bij de Amerikanen – op Nederlands grondgebied. Ik werkte als monteur en verrichtte alle voorkomende werkzaamheden. Ik had aardige collega's, je deed weleens wat voor elkaar.

61

VIEZE MASKERS

Ik sleutelde aan alles en deed voorbereidend werk voor de spuiterij – ontroesten, schuren. Als een voertuig een barst in het metaal had, dan moest het blank geschuurd worden voordat het gelast werd. Dat zijn zo al twee voorbeelden van werk waarbij chroom-6-stof vrijkwam. We hadden werkkleding, daar hoorden ook adembeschermingsmiddelen bij. Maar het rekensommetje klopte niet. Voor driehonderd werknemers waren er meer dan driehonderd jassen, zeshonderd paar schoenen, negenhonderd overalls, en 16 stuks adembeschermingsmiddelen. Dan zei de baas: gebruik de bescherming maar die je collega net heeft gebruikt. Vieze maskers dus, waar je collega net in had gehoest en zo. Het was niet verplicht, dus dan deed je niet altijd zo'n masker op. Er waren ook 3M-mondkapjes. Die had je dan maar op, maar die werden van binnen net zo groen als aan de buitenkant. En als je dan 's avonds wat ophoestte, was dat dezelfde kleur groen.

RAPPORTAGE GEKOPIEERD

Ongeveer in 1999 begonnen er berichten binnen te komen van vliegbasisen, waarbij de term chroom-6 begon te vallen. Er is toen op de POMS-si-

te Brunssum een onderzoek gedaan naar chroom-6. Er zijn rapporten gemaakt. De hoeveelheden chroom-6 in de lucht waren miljoenen keren de waarde die mocht. Toen wisten wij dat nog niet. Maar op een dag zat ik op het kantoor van de baas te wachten en toen zag ik zo'n rapportage liggen. Ik was wel nieuwsgierig – dus ik loop met dat pak papier naar het kopieerapparaat en heb kopieën gemaakt. Later ben ik daarmee naar een advocaat geweest, maar die durfde niet. Defensie was hem net iets te groot. Dus die kopieën hebben vijftien jaar bij mij in de kast gelegen. En toen begonnen allemaal collega's om mij heen te sterven, allemaal aan kanker. Dan heb je het over zeventig mensen of zo. Toen heb ik dat rapport er nog eens bij gepakt.

KNAK, KIES ERUIT

Ik had zelf ook al sinds de jaren negentig ademhalingsproblemen. Een stukje lopen is echt een probleem nu voor mij. Maar volgens de specialisten heb ik niks. Ze weten niet wat het is. Heel, heel veel collega's hebben last van de ademhaling. Mijn tanden vallen uit – dat is begonnen sinds ik daar werk. Gewoon als je een broodje eet, knak, weer een kies eruit. Ik heb twee tanden en een kies bewaard, maar ik durf het niet te laten onderzoeken.

62 Omdat dat te veel geld kost, niet omdat ik bang ben voor de uitslag. Als ik kanker heb, heb ik kanker. Klaar. Al heb ik het liever niet natuurlijk. Verder heb ik vergeetachtigheid – soms val ik midden in een gesprek helemaal stil en weet ik niet meer waar het over gaat. Zelfs een simpel woord als 'groen' komt soms niet boven. Als je 90 bent heet het alzheimer of dementie en kijken mensen er niet van op als je vergeetachtig bent. Maar ik ben 63. Ik heb verder kapotte nieren; het lijstje met klachten is nog wel wat langer, over sommige klachten heb ik het liever niet. Ik heb ook PTSS, post-traumatische stress-stoornis. De psycholoog zegt dat het ermee te maken kan hebben dat ik er zo mee zit dat dit me is aangedaan. Als het druk wordt om me heen, vind ik het moeilijk. Ik slaap bijna niet meer. Vannacht heb ik niet meer dan twee uurtjes geslapen.

**‘Werken bij Defensie,
je moet het maar durven’**

Veel van die klachten hebben collega's ook. We hebben nog eens onderzocht welke klachten er allemaal waren. Daar werden we zo depressief van, dat we ermee stopten. Ik ben niet gauw uit het lood geslagen, maar dit was niet vol te houden.

INLOOPHUIS

Toen Brunssum werd gesloten, ben ik overgegaan naar Eygelshoven. Tot 2009 stond ik daar ingeschreven als werknemer. Maar ik werkte niet meer sinds 2006, toen ik na een auto-ongeluk werd afgekeurd.

De strijd begon eigenlijk door een ex-collega die in het ziekenhuis lag. Hij heeft het maar net gered. Ik heb hem de kopieën gegeven die ik nog had. We zijn naar advocaat Bedaux gegaan en die heeft die hele zaak opgestart. Ik ben met collega's een inloophuis gestart in Heerlen: een soort huis-kamercafeetje. Het doel was lotgenotencontact; je kon er je ei kwijt. Je kon schelden, praten met mensen die het ook hadden meegemaakt. Een keer per week, in het begin zat er wel twintig man per keer.

SAAMHORIGHEID

Toen de coulancregeling kwam, hebben we in het inloophuis mensen geholpen met aanvragen. Die regeling was een druppel op een gloeiende plaat, ik heb 7500 euro gehad. Dat dekt bij lange na niet de extra medische kosten die ik in al die jaren gehad heb – daar zou het voor zijn. Toch was het een belangrijke stap. We hebben dik 150 mensen geholpen om die coulancregeling te krijgen – daar ben ik best een beetje trots op. Nou komt de grote maar. Eerst hadden we veel mensen op die inloopavonden. Maar veel mensen die een paar duizend euro hadden gekregen, zag je daarna niet meer. De saamhorigheid werd er minder door.

Die saamhorigheid hebben we wel nodig. We werken met een aantal ex-collega's in het land samen, maar te weinig mensen staan op. Ik heb weleens op Facebook geroepen, jongens kom van je luie r... stoel af. Help ons. Laten we eerlijk zijn, veel mensen denken: als Fried en die jongens ervoor strijden en het lukt, dan krijgen wij ook wel wat.

‘Zo’n zeventig collega’s om mij heen stierven, allemaal aan kanker’

OVER DE BRUG KOMEN

Nu is er een nieuwe regeling, de Regeling Uitkering chroom-6, maar die is heel ingewikkeld. Daar kunnen wij in het inloophuis niet goed bij helpen. Deze regeling is gemaakt op basis van het RIVM-rapport en dan krijg je gekke dingen. Ik heb kapotte nieren; in de coulance-regeling was dat reden om toe te kennen. In de nieuwe regeling juist niet. Maar als ik Chroom-6 binnenkrijg, wordt dat door mijn lichaam afgebroken naar Chroom-3, dat via de urine wordt afgevoerd. Dan moet het toch eerst langs de nieren. Of heb ik een omleiding of zo?

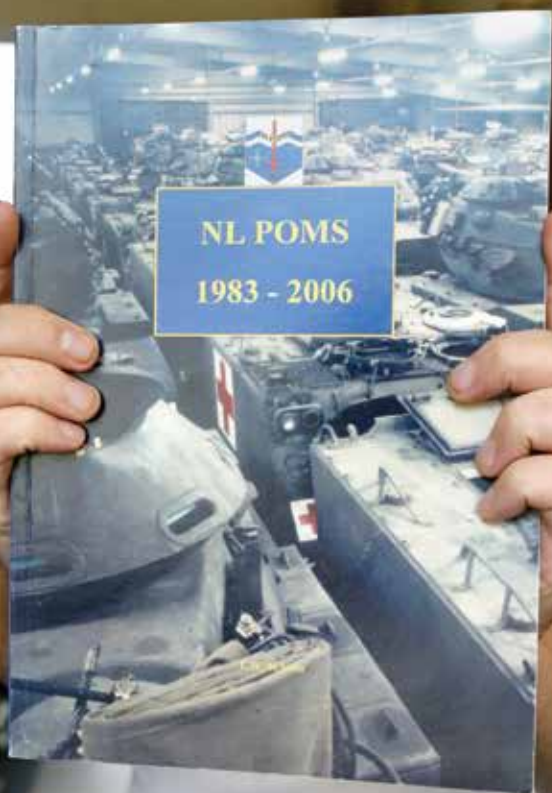
Defensie moet eindelijk eens over de brug komen. Ze hebben al eens excuses aangeboden. Voor mij zou het genoeg zijn als ik gelijk kreeg. Dat ik niet voor leugenaar of complotdenker wordt uitgemaakt. Ik wil kunnen zeggen: dit is echt gebeurd. Als daar een financieel plaatje aanhangt: leuk en aardig. Ik wil gewoon dat het duidelijk is: jullie hebben ons dat aangedaan. Geef het toe en het financiële plaatje dat daarbij hoort, daar komen we wel uit.

BETER DAN IN ONZE TIJD

66 En het is nog niet voorbij – denk ook eens aan de mensen die daar nu werken. Ik zou tegen politici willen zeggen: jongens, kom 24 uur mee naar de nieuwe werkplaats. Doe de werkzaamheden die wij gedaan hebben. Voor 24 uur. Hoeveel politici durven dat? Het is nu beter dan in onze tijd. Wij moesten het stof opvegen met stoffer en blik. Nu moeten de mensen de werkplaats uit en komt er een veegwagen. Er mag niet meer geboord worden. En toch wil ik weleens zien of er politici zijn die daar 24 uur durven werken. Op televisie heb je nu die reclamespotjes, je kent ze wel, met de kreet ‘Werken bij Defensie, je moet het maar kunnen’. Onder elkaar maken wij daarvan: ‘Werken bij Defensie, je moet het maar durven.’

DIEP DAL

Ik ben misschien klokkenluider, maar op dit moment trek ik het allemaal niet zo goed meer. Ik zit in een diep dal. Er gebeurt niks. Ik ben tegen Defensie aan het vechten. Vanuit de vakbond heb ik gelukkig een maatschappelijk werker toegewezen gekregen; voor praktische hulp, maar ook om gewoon te praten. Ik ben aan het vechten tegen waterlanders. Ik wil strijden, maar ik ben ook ziek. Ik weet zeker dat Defensie mensen probeert uit te putten. Ik zit nu in een moeilijke fase, maar ik kom wel weer boven water. Iedereen heeft wel een keer een dip. Ik heb geen pech in mijn leven: ik heb een heel lieve vrouw. Kitty. Je moet toch ergens geluk hebben.

NL POMS
1983 - 2006

HOOFDSTUK 5

DE KRITIEK BREEKT LOS

Het RIVM-rapport gaf eindelijk aan dat Defensie jarenlang de problemen had gebagatelliseerd, weggestopt of in achterkamertjes kleinschalig had proberen op te lossen. Dat alles was winst in het licht van de voorafgaande zaken in de vele jaren daarvoor. Maar tegelijk barstte de kritiek los. Een gevolg van deze publicatie was ook dat alle opgekropte emotie en frustratie aan de oppervlakte kwam. Nadat het rapport op 4 juni uitkwam, werden de afspraken over schadeloosstelling toegelicht op drukbezochte bijeenkomsten in Roermond en in Almelo. Daar kwamen de emoties los en ook bondsvertegenwoordigers die samen met Defensie uitleg gaven, kregen de volle laag. De aanwezigen en de georganiseerde werkgroepen spuwden vuur over de schadevergoedingsregeling.⁵⁰

De erkenning van de oorzaak van chroom-6 bij ziekten van het POMS-personeel werd gedeeltelijk geregeld. Het RIVM stelt zoals we zagen een harde norm over de bewijsbaarheid van de soorten ziekten als gevolg van chroom-6-werk in de POMS. Nergens anders dan bij de POMS, dus ook niet bij een andere, vorige of latere, baas. Dat leidde tot een lijst van elf onbetwistbaar vastgestelde ziekten. Feit was dat het personeel aan nog veel meer ernstige ziekten lijdt en dat er ook met veel meer giftige stoffen moest worden gewerkt. De arbeiders voelden zich proefpersonen in een strikt wetenschappelijk onderzoek waarvoor ze zich niet hadden gemeld als vrijwilliger.⁵¹ Daarbij meldden zij ons dat ze geprobeerd hadden bij te houden hoeveel ex-collega's inmiddels zijn overleden. Ze hebben dat morbide werk soms onderbroken, maar komen tot een schatting dat er zo'n 200 mensen vroegtijdig zijn overleden als gevolg van aandoeningen veroorzaakt door het werk.

Onder de POMS-arbeiders is grote woede over de dieldeling in slachtoffers. Want wie nog niet ziek is, kan het worden. Dat geldt ook voor kantoorpersoneel of zelfs familieleden die in aanraking zijn gekomen met vervuilde werkkleding. Bovendien is er grote verontwaardiging bij een deel van de getroffen en over de rol van de vakbonden. Waarom zo'n onderverdeling en zulke kleine schadevergoedingen? Hoe zit het met 'die ene van de luchtmacht die een ton kreeg'? Bij onderhandelingen zijn de vakbonden erg afhankelijk van de medewerking van de baas, het ministerie van Defensie. Bij het POMS-personeel is gevloekt op de bonden.

KRITIEK

De SP had eerder al kennisgemaakt met Defensiemedewerkers die aandacht vroegen voor de zaak door middel van perscontacten en juridische procedures. In het boekje van Van Dijk en Brouwer hadden zij al het woord gevoerd. Maar met deze vooruitgang werd ook duidelijk dat vele vragen onbeantwoord bleven. Op basis van het aantoonbaarheidsbeginsel toont het RIVM elf ziekten aan als het directe gevolg van het werken met chroom-6. Maar het aantal klachten dat personeel van de POMS toeschrijft aan het werken met giftige stoffen is veel groter. Wat te denken van afbrokkelende tanden, wat te denken van slokdarmkanker?

Net als bij het RIVM-rapport over leukemie en het werken met PX-10 komt er ook nu de kritiek op de zeer strenge werkwijze van het RIVM. Verder heeft personeel niet alleen met chroom-6 gewerkt maar met nog veel meer giftige stoffen. Het antwoord daarop is dat er nóg een onderzoek door het RIVM zal worden uitgebracht, over het werken met CARC.

Het nogmaals geconstateerde probleem dat zich hier wreekt is dat de strenge normen van het RIVM voorbijgaan aan de waarschijnlijkheid of aannemelijkheid van de aandoeningen als het gevolg van het werken met giftige stoffen. Ondanks erkenning van de zorgplicht van de werkgever door Defensie, ondanks de welgemeende excuses is het personeel totaal afhankelijk van wetenschappelijke methoden en niet van de aannemelijkheid van de ziekte als gevolg van het werk.

70

Het tweede ernstige punt van kritiek betrof de schadevergoeding die op ingewikkelde wijze werd toegekend. Daarvoor werd een tarieven-schaal opgesteld.

HOORZITTING

Begin juli 2018, een maand na publicatie van het RIVM-rapport, leggen we ons oor te luisteren in Heerlen, waar we gesprekken voeren met directbetrokkenen. De centrale kritiek is: er wordt niet goed naar ons geluisterd – sterker nog, er wordt helemaal niet naar ons geluisterd. Er zit, zo is de conclusie, maar één ding op. Anders dan in de gevallen met het Arbo-incident of de PX-10-schoonmaakmiddelen moeten de betrokkenen naar de Tweede Kamer om zelf hun verhaal te vertellen aan de Tweede Kamer, aan het RIVM, aan de leden van de paritaire commissie. Het lukte ons op 1 november 2018 een hoorzitting te organiseren, met een aantal indringende getuigenissen in het openbaar gesprek en een publieke tribune vol met lotgenoten. De hoorzitting maakte op indringende en overtuigende

wijze duidelijk wat het oordeel van de directbetrokkenen was. De regering, zo was het oordeel, heeft met erkenning van het probleem vooruitgang geboekt, maar met de vastgestelde regeling een flater begaan. Te weinig, te mager en te benepen.

De POMS-mensen hadden aangeraden om prof. dr. Cohen Tervaert uit te nodigen voor de hoorzitting. Cohen Tervaert werkte ooit in het Academisch Ziekenhuis in Maastricht en kwam daar met veel zieke mensen van de POMS in aanraking. Hij getuigde dat zo'n strenge regeling helemaal niet nodig is om zo goed als zeker te weten dat werken met giftige stoffen de reden van de diverse ziektes is. Hij werkt inmiddels in Canada en via een video-verbinding legde hij de Kamerleden uit dat het zeer aannemelijk is dat de werknemers van de POMS ziek zijn geworden van hun werk. Tevens stuurde hij vooraf, op 21 oktober 2018, een brief aan de vaste Kamercommissie van Defensie, die achterin dit boek als bijlage is opgenomen.

DENKFOUT

Ook het lot van nabestaanden kreeg, door het indringende verhaal van Anita Hollander, veel aandacht in de Kamer en de pers. Het was zonneklaar dat in het geval van de nabestaandenregeling een denkfout is gemaakt. Wat de emoties hoog deed opblazen was dat de regering zonder blikken of blozen stelt dat niet uitgesloten kan worden dat 'roken, veroudering, genetische aanleg, blootstelling bij een andere werkgever of bijvoorbeeld bij een hobby' ook de aanleiding of oorzaak van een nare ziekte of aandoening als slokdarmkanker, blaaskanker of afbrokkelende tanden kan zijn. De patiënten, de zieke werknemers, krijgen de schuld in deze redenering. De slachtoffers van het werk lijken nu alleen interessant wetenschappelijk materiaal, maar de risico's van dat onderzoek zijn voor het zieke personeel. Geen bewijs, pech gehad.

71

CONCLUSIES NA HET RIVM-RAPPORT VAN 2018

- Na het uitkomen van het RIVM-rapport begint de discussie over gevaarlijke stoffen bij Defensie pas echt. Na jaren van wachten overheerst, ondanks erkenning op hoofdpunten, een grote teleurstelling.
- De verkozen werkwijze, door middel van het aantoonbaarheidsbeginsel, is niet zinnig waar het gaat om levende mensen die ongevraagd met deze stoffen moesten werken. Toen bleek dat zij ziek werden, moest worden gewacht op bewijs dat het RIVM leverde.
- Deze werkwijze leidt ook tot de conclusie dat excuses voor mensen wier ziekte niet door het RIVM bewezen is, gratis zijn.

- Het doorzettingsvermogen van kleine groepen van los-vast georganiseerde arbeiders, buiten de vakbonden om, heeft tot gevolg dat de chroom-6-problematiek serieus wordt genomen. Inmiddels is duidelijk dat het maatschappelijk probleem chroom-6 lijkt op dat van asbest. Het aantonen van een oorzakelijk verband is alleen veel moeilijker. De vakbonden zijn betrokken bij alle aangekondigde rapporten en onderzoeken. Maar ze hebben ook een dempende en remmende rol gespeeld bij de vaststelling van de voorwaarden voor schadevergoeding.
- De vakbonden hebben zich in deze zaak vervreemd van hun leden. De leden verschillen ernstig van mening over de methodiek van het aantoonbaarheidsbeginsel en over de hoogte van de schadevergoeding.

HOOFDSTUK 6**STROTENHOOFDKANKER TELT OOK MEE**

Twee jaar na de excuses van staatssecretaris Visser voor de nalatigheid van Defensie, het afkondigen van een schadevergoedingsregeling en een geëmotioneerde discussie met ex-personeel, zieken en nabestaanden, komt er in februari 2020 een nieuw rapport van het RIVM. Het draagt de naam *CARC op de POMS-locaties van Defensie: blootstelling en gezondheidsrisico's: Bevindingen uit het onderzoek op hoofdlijnen, met speciale aandacht voor het bestanddeel HDI*. Gezien de COVID-19-pandemie is een voorgenomen tour van de staatssecretaris naar Noordoost-Nederland en Zuid-Limburg niet mogelijk. In de Kamer worden wel degelijk voorbereidingen getroffen voor een debat. Veel vragen worden opgesteld en door de staatssecretaris beantwoord. Maar het debat op 18 juni heeft plaats onder coronabeding. Geen publiek op de tribune en het onderwerp chroom-6 en CARC is opgenomen naast tientallen andere onderwerpen.

WAT ZEGT HET TWEDE RIVM-RAPPORT?

De belangrijkste conclusie van het tweede RIVM-rapport is dat niet goed vast te stellen is wat CARC, *Chemical Agent Resistant Coating*, precies is. Het betreft mengsels, waarin steeds andere stoffen zijn gebruikt. Het RIVM kon één constante vinden in alle CARC-mengsels. Dat is HDI: hexamethyleen di-isocynaat.⁵² Defensie had twee redenen om deze grondverf te gebruiken.

- De verf zorgt ervoor dat het materiaal onder zware weersomstandigheden veel minder snel roest; dat is dus goedkoper.
- Andere chemicaliën worden minder snel opgenomen in de verflaag, waardoor de ontsmettingstijd sterk teruggedrongen kan worden.

Op basis van dit onderzoek zijn vier aandoeningen aan de luchtwegen vastgesteld die door het werk met HDI zijn veroorzaakt.⁵³ Het gaat om vormen van astma, neus- en oogslijmvliesontsteking, contacteczeem en de longaandoening Hypersensitivity Pneumonitis. Het RIVM heeft geen aanwijzingen dat HDI kankerverwekkend is. Ziekteverschijnselen treden maximaal binnen één jaar na blootstelling op. Werknemers kunnen dus nu niet meer ziek worden door de eerdere blootstelling aan HDI op de POMS-locaties. Naast de aard van de blootstelling bepalen nog andere zaken of werknemers ziek worden. Ze kunnen bijvoorbeeld aan andere stoffen zijn blootgesteld, en persoonlijk gevoelig zijn om een van de ziekten te krijgen na blootstelling.

Het RIVM stelt dat de kans om ziek te worden groter is naarmate iemand meer, vaker en/of langer aan HDI is blootgesteld. Vooral degenen die de CARC-laag op het materieel spoten, hebben blootgestaan aan HDI. De werknemers ademden de stof in tijdens het spuiten en hun huid kwam ermee in contact. Werknemers die de verf opbrachten met rollers en kwasten zijn er in mindere mate direct mee in contact gekomen. Dat geldt ook voor werknemers die bezig waren met het schuren, stralen en lassen van geveerde oppervlakten. Degenen die het spuitwerk moesten controleren, de *quality inspectors*, zijn in geringe mate indirect blootgesteld.

STROTTEHOOFDKANKER

Chroom-6 is toch alsnog aangewezen als oorzaak van strottenhoofdkanker.⁵⁴ Die beslissing is overigens het gevolg van een onderzoek dat in november 2019 is uitgekomen, maar niet door het RIVM is gedaan. Een van de taken van het RIVM was: het speuren naar onderzoek elders in de wereld. De bevindingen staan in het rapport dat in april 2020 uitkwam. Het wordt een actualisatie genoemd en die is gebaseerd op de wetenschappelijke literatuur die is gepubliceerd tussen juni 2016 en januari 2019. De herziene indeling van ziekten/nadelige gezondheidseffecten is gebaseerd op reeds bestaande en nieuwe wetenschappelijke gegevens uit studies bij mensen en proefdieren.

74

De regeling van 2018 wordt nu ook van toepassing verklaard op patiënten met strottenhoofdkanker. Daarmee komt de totale lijst van bewezen aandoeningen op basis van chroom-6 op twaalf. Het bizarre is dat maagkanker en strottenhoofdkanker bewezen zijn als gevolg van deze giftige stoffen, maar slokdarmkanker niet. Daarnaast zijn de vier hierboven genoemde ziekten ook in de schadeloosstellingsregeling opgenomen. Dat maakt dus zestien erkende aandoeningen waarmee een beroep op de schadeloosstellingsregeling kan worden gedaan.

GEEN EPIDEMIOLOGISCH ONDERZOEK

Het pleidooi van prof. dr. Cohen Tervaert om een epidemiologisch onderzoek uit te voeren, zoals hierboven aangegeven tijdens de hoorzitting gedaan, kan niet worden uitgevoerd. Dat concludeert het RIVM.⁵⁵ Een zeer groot onderzoek onder de bevolking kan niet worden uitgevoerd, omdat dat te lang duurt, namelijk vijftig jaar. Bovendien ontbreken de gegevens. De medische dossiers van de opslagmedewerkers die daar al vanaf 1984 werkten, zijn zoek.⁵⁶

Dat alles doet de vraag rijzen of te achterhalen valt wat de ellendige werking van alle verschillende stoffen eigenlijk is. Waar zit de onderste steen? Met dit tweede rapport verklaart Defensie het onderzoek bij de opslagdepots afgesloten. Dat betekent dat er feitelijk beperkt onderzoek is gedaan; alleen naar chroom-6 en naar HDI.

MELDINGEN, AANVRAGEN UITKERINGEN, BEZWAARSCHRIFTEN EN CLAIMS (PER 15 JUNI 2020)

Staatssecretaris Visser meldt periodiek het aantal registraties en aanvragen voor een schadeloosstelling. De laatste informatie die bij het schrijven van deze tekst bekend was, was die van 15 juni 2020.⁵⁷ Het gaat om de volgende aantallen.

- Er zijn ongeveer 2900 personen geregistreerd. Ongeveer een derde hiervan zijn (oud-)medewerkers van de POMS-locaties.
- Door 904 (oud-)medewerkers van Defensie is een beroep gedaan op de Coulancregeling. Hiervan zijn 421 aanvragen toegekend. In totaal is ca € 2.9 miljoen netto aan tegemoetkomingen toegekend.
- Door 320 (oud-)POMS-medewerkers en nabestaanden is een beroep gedaan op de Uitkeringsregeling. In totaal is 200 maal een uitkering toegekend waarbij in totaal ca. € 1.8 miljoen netto is betaald.
- Het Dienstencentrum Juridische Dienstverlening heeft momenteel ongeveer 160 letselschadeclaims actief in behandeling, waarvan bij 55 bekend is dat de medewerker op een van de POMS-locaties heeft gewerkt en deze (of de nabestaande) een uitkering heeft ontvangen op grond van de Uitkeringsregeling.

75

De uitvoering van de schadevergoedingsregeling is toevertrouwd aan het ABP (Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds). Tijdens een onlangs gevoerd gesprek in Kerkrade met een twintigtal mannen bleek dat er veel frustratie is over de bureaucratische zuinigheid van het ABP. Samenvattend: het is een ontmoedigingsbeleid.

CASSATIE DOOR DE STAAT TEGEN UITSPRAAK RECHTBANK DEN BOSCH

Tezamen met het eerste RIVM-rapport is er een schaderegeling vastgesteld, maar daarnaast kan een individu een eigen schadevergoeding via de rechter proberen af te dwingen. Zoals eerder gemeld vormden ex-POMS-medewerkers een stichting, die door middel van een civiele procedure schadevergoeding eist van de staat.⁵⁸

CONCLUSIES NA HET TWEDE RIVM-RAPPORT

- De ontwikkeling van de onderzoeken en debatten krijgt het karakter van een uitputtingsslag.
- De vooruitgang die in 2018 is geboekt is met het tweede rapport iets vergroot. Maar de schadeloosstellingsregeling is amper veranderd. Er zijn veel klachten over de nazorgregeling en de uitvoering door het ABP.

HOOFDSTUK 7**STOF TOT NADENKEN OF ACTIE?**

Een van de bijlagen bij het RIVM-rapport van juni 2018 bevat een brief van prof. dr. J.A. Knottnerus, voorzitter van de Klankbordgroep Gezondheidsonderzoek gebruik gevaarlijke stoffen bij Defensie; POMS, chroom-6 en CARC.⁵⁹ Knottnerus wijst erop dat chroom-6 ook wordt gebruikt in andere bedrijven en op andere locaties. Hij stelt dat te weinig adequaat wordt opgetreden en dat er 'eerder sprake is van een reactieve aanpak'. Knottnerus vreest dat kansen worden gemist om (potentieel) gevaarlijke blootstellingen te voorkomen of in een vroeg stadium terug te dringen, en dat levert dan meer en langer risico en mogelijk meer gezondheidsschade voor werknemers op. Kortom, het is duidelijk: chroom-6-blootstelling is een breder probleem en dat moet voortvarend worden aangepakt.

REGELING TILBURG

Knottnerus vertelde de minister weinig nieuws, want al sinds november 2017 was duidelijk geworden dat in Tilburg ook chroom-6 was gebruikt en dat het personeel ook daar slecht was behandeld. In Tilburg werden tussen 2004 en 2012 in het kader van een werklozenproject museumtreinen van de Nederlandse Spoorwegen gerestaureerd voor het Spoorwegmuseum. Het opvallendst was dat de gemeente alle betrokkenen, ongeacht functie en ernst van ziekten, een bedrag toekende van € 7.000 in het kader van de Regeling tegemoetkoming chroom-6. Sinds de opening van deze regeling in februari dienden meer dan 600 betrokken arbeiders een aanvraag in. Het bedrag van € 7.000 is niet hoog, maar anders dan in het geval van de POMS-arbeiders wordt het geld zonder aanzien des persoons toegekend. De POMS-arbeiders hebben dat scherp in de gaten en spreken de top van Defensie, waar de miljarden voor grote wapensystemen niet op kunnen, daar op aan.⁶⁰ De regeling van Tilburg bestaat uit een schadeloosstelling voor alle werknemers van € 7.000 als vergoeding voor het onbeschermd hebben moeten werken met gevaarlijke stoffen. Dit bedrag is exclusief de vergoedingen voor diegene die ziek zijn. In vergelijking met de gemeente Tilburg koopt Defensie de algemene schadeloosstelling af met een 'sorry', gevolgd door een glimlach. Zij, de zieken, krijgen dezelfde vergoedingen die er zijn voor de medewerkers van de POMS-organisatie. Als derde stap kunnen zij nog steeds de werkgever aansprakelijk stellen indien men de vergoeding niet toereikend vindt. De rechter kan dan hierover een oordeel vellen. Zie ook 'Cassatie door de staat tegen uitspraak rechtbank Den Bosch' in hoofdstuk 6.

GROTE RISICO'S

Inmiddels is duidelijk dat in alle sectoren van de maatschappij verf op chroom-6-basis is gebruikt. Dat heeft ertoe geleid dat de waarschuwing van Knottnerus serieus is genomen en dat de minister van Medische Zorg en Sport de chef van het chroom-6-dossier is geworden. De regering publiceerde in maart 2019 een lijst van sectoren waar chroom-6 veelvuldig is gebruikt.⁶¹ Die lijst omvat zeer grote delen van de Nederlandse industriële bedrijvigheid.

In een brief van 21 juni 2019 wordt uitgelegd dat onderzoek gaande is op de Waalbrug in Nijmegen. Daar is door Rijkswaterstaat de stofuitstoot van verschillende bewerkingsmethoden van chroom-6 gemeten. Het gaat om zowel groot- als kleinschalige verwijdering die moet leiden tot een protocol over de beste wijze van werken met chroom-6.⁶²

Wat uit de overzichten niet duidelijk wordt, is het aantal zieke arbeiders in deze industriesectoren. Duidelijk is wel dat alle betrokkenen gezondheidsrisico's lopen. Die risico's zijn groot, zoals het werk bij Defensie heeft aangetoond. Toenmalig minister Bruins heeft een overzicht gegeven wat ons nog allemaal aan rapporten en informatie te wachten staat in 2019 en 2020.⁶³

78

Tegelijk met de onderzoeken van het RIVM heeft het ministerie van Sociale Zaken een onderzoekscommissie samengesteld onder leiding van oud-voorzitter van de FNV, Ton Heerts.⁶⁴ De 'Commissie vergemakkelijking schadeafhandeling beroepsziekten', kortweg commissie-Heerts, heeft in april 2020 een rapport uitgebracht: *Stof tot nadenken*. Elk jaar overlijden nog altijd 4.100 mensen door ongezond en onveilig werk. Vaak door blootstelling aan gevaarlijke stoffen. Slachtoffers die ziek zijn geworden door blootstelling aan gevaarlijke stoffen hebben naast (vaak permanente) gezondheidsschade ook problemen met het verhalen van deze schade. Een beroepsziekteclaim is complex en duurt lang: gemiddeld ruim vier jaar en soms zelfs tien jaar of meer. Slachtoffers zijn vaak ook veel geld kwijt aan juridische en andere kosten. Kosten die bij erkenning niet altijd volledig vergoed worden. Dat schrijft de commissie-Heerts.

ASBESTFONDS ALS VOORBEELD

Heerts constateert dat de praktijk van het aansprakelijkheidsrecht bij beroepsziekten 'weerbarstig' is. Bewijzen ziek te zijn geworden door het werk is vaak lastig, de procedures duren lang, brengen hoge kosten met zich mee en zijn voor werknemers en werkgevers belastend. Mede onder de druk van recente blootstellingsincidenten met Chroom-6, waarbij op-

nieuw de knelpunten van het aansprakelijkheidsrecht bij werkgerelateerde gezondheidsschade onder de aandacht werden gebracht, heeft de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in juni 2019 de commissie Vergemakkelijking schadeafhandeling beroepsziekten ingesteld. In de Instellingsregeling vraagt zij de commissie advies uit te brengen over een betere organisatie van schadeafhandeling bij beroepsziekten als gevolg van blootstelling aan gevaarlijke stoffen.

De commissie constateert tevens dat een structurele oplossing van de geschetste problemen bij het verhalen van schade als gevolg van een beroepsziekte, niet goed mogelijk is binnen de kaders van het aansprakelijkheidsrecht. De gesignaleerde knelpunten zijn inherent aan het aansprakelijkheidsrecht. De commissie laat het aansprakelijkheidsrecht daarom ongemoeid in haar advies.

Ondanks deze juridische moeilijkheden komt de commissie met een interessante serie aanbevelingen. We benadrukken er hier maar één, een regeling die ‘het mogelijk maakt mensen die door het werken met een gevaarlijke stof ernstig ziek zijn geworden een algemene tegemoetkoming toe te kennen. De hoogte van de tegemoetkoming dient naar de mening van de commissie aan te sluiten bij het bedrag dat in het kader van de TAS wordt uitgekeerd.’ (‘TAS’ staat voor Tegemoetkoming asbestslachtoffers 2014.) Heerts benadrukt het ‘aannemelijkheidsbeginself’, dat als uitgangspunt kent dat het aannemelijk is dat het werk heeft geleid tot een ziekte. Hij stelt ook dat het vigerende aansprakelijkheidsrecht niet makkelijk gebruikt kan worden en doet desondanks een voorstel voor een fonds en een vast bedrag dat gelijk is aan de regeling die in het asbestfonds is gebruikt. De TAS-regeling is voor werknemers of hun huisgenoten die ziek zijn geworden door asbest. In 2019 is de financiële tegemoetkoming voor asbestslachtoffers € 20.730. In 2018 was dat € 20.355 en in 2017 was dat € 19.988.⁶⁵

79

CONCLUSIES BIJ DIT HOOFDSTUK

- De *Commissie vergemakkelijking schadeafhandeling beroepsziekten* biedt een opening voor een schadefonds waaruit mensen die ziek zijn geworden als gevolg van hun werk een vergoeding kunnen ontvangen.
- Hoewel de aansprakelijkheidswetgeving hindernissen opwerpt, wil deze commissie die hindernissen omzeilen. Deze poging verdient ruime steun. De officiële reactie van de regering is nog niet ontvangen, maar het is hard nodig de resultaten van de commissie-Heerts creatief te verwerken.

IS DE ONDERSTE STEEN AL BOVEN?

Toen minister Hennis in december 2014 stelde dat de onderste steen boven moest worden gehaald, was dat het resultaat van de druk van betrokkenen en de vasthoudendheid van enkele Kamerleden. Er waren serieuze problemen en de minister wist dat. Het had te lang geduurd, zo kon het niet langer. Minister Hennis had gelijk. Hoe beoordelen wij haar beslissing van toen? Die beslissing bestond uit drie delen.

- Het besluit tot onderzoek door het RIVM was in principe goed. Het is logisch dat de wetenschappelijke wereld altijd discussieert over methoden en bevindingen. Niet alle gebruikte giftige stoffen werden of zullen worden onderzocht. Dat maakt de wetenschappelijke ambitie echter zwak.
- Het besluit om een paritaire commissie in te stellen was verstandig. Zo werd afstand geschapen tussen het onderzoek van het RIVM en de politieke leiding van het ministerie van Defensie. Dat was positief. Negatief aan het besluit was echter dat wel degelijk vertegenwoordigers van het ministerie van Defensie, dus de werkgever, in de commissie stuurden aan het beleid van het onderzoek en de aanbevelingen. Dat was in onze ogen een foute beslissing. Het was veel beter geweest als er geen deelnemers van het ministerie van Defensie betrokken waren. Daarvoor hadden andere specialisten moeten worden aangesteld.
- De rol van de militaire bonden in de paritaire commissie was naar onze waarneming weinig weerbaar tegenover de vertegenwoordigers van de werkgever, Defensie. Dat leidde tot de organisatie van een aparte stichting en verwijten tegen 'de bond'.
- Het besluit om een coulanceregeling af te kondigen was goed. In feite ging het daarbij om het aannemelijkheidsprincipe dat betrokkenen tegemoetkwam in erkenning en waardering. De kern van het besluit was goed, maar het voorbehoud dat het slechts gold tot de resultaten van het RIVM er zouden zijn, ontkrachtte dit aannemelijkheidsbeginsel.
- Excuses. Het ruiterlijk erkennen, in juni 2014, van de door Defensie gemaakte fouten met daarbij het formeel maken van excuses door staatssecretaris Visser van Defensie was goed. Heel goed. Het was het sluitstuk van de stap van minister Hennis. De erkenning dat de actieve personeelsleden, de klokkenluiders het goed hadden gezien. Een kanttekening hierbij is dat niemand verantwoording heeft moeten afleggen over het gevoerde beleid, het zwijgen, het ontkennen, het niet naleven van de regels van goed bestuur, het zoekmaken van dossiers en

het bagatelliseren. Dat blijft een zeer pijnlijk punt voor de klokkenluiders.

- Aansporing tot verdere betrokkenheid.

Het bleek dat voor veel betrokkenen de excuses aansporing waren om na te denken over wat hen was overkomen; en te bestuderen waar het beleid van Defensie ondanks de positieve aanpassingen tekortschoot. Daarbij ging het om de erkenning van een beperkt aantal aandoeningen, terwijl voor veel personeelsleden volledig duidelijk was dat ook andere aandoeningen door het werken met giftige stoffen veroorzaakt waren. Dat leidde tot verbittering en frustratie. Die verbittering gold ook de formele driedeling in soorten gevoeligheid voor een aandoening. Datzelfde gold bovendien voor een bijpassende schadeloosstelling die karig bleek te zijn. De mogelijkheid van stapeling van bedragen als gevolg van meerdere aandoeningen gaf de indruk van een tarieven- of prijzenlijst. De indruk onder de betrokken klokkenluiders van de materie was dan ook dat excuses goedkoop zijn.

BRIEF VAN PROF. DR. COHEN TERVAERT

Mijne Dames en Heren,

Hartelijk dank voor uw uitnodiging om deel te nemen aan het rondetafelgesprek over chroom-6.

Als internist-immunoloog zie ik regelmatig patiënten met ziekten van het immuunsysteem zoals reuma. Deze ziekten treden op bij mensen, die daarvoor een erfelijke aanleg hebben. De ziektes worden echter pas manifest als bepaalde omgevingsfactoren deze ziekte triggeren.

Een bekend voorbeeld is coeliakie waarbij de ziekte alleen manifest wordt als de patiënt gluten eet. Als hij nooit gluten zou eten zou hij/zij ondanks de erfelijke aanleg nooit de ziekte krijgen.

Sinds meer dan 30 jaar hebben omgevingsfactoren die auto-immuunziekten uit kunnen lokken mijn speciale aandacht. Om die reden werd ik in het begin van deze eeuw uitgenodigd om lid te worden van de WHO-cie die deze factoren in relatie tot auto-immuniteit in kaart bracht.

83

Gedurende de afgelopen 5 jaar heb ik regelmatig patiënten gezien die na blootstelling van chroom-6/CARC ziek werden. Deze mensen waren werkzaam geweest op een POMS-locatie.

Een opmerkelijke bevinding was dat er een duidelijk patroon in de klachten van deze patiënten aanwezig was. Allen kregen tijdens de werkzaamheden een chronische neus- en neusbijholteontsteking, die meestal gepaard ging met ontwikkeling van allergieën, astma en huidafwijkingen. Later kregen de patiënten klachten die passen bij een chronische activatie van het immuunsysteem (klachten als moeheid, spier- en gewrichtsklachten, droge mond en droge ogen, concentratiestoornissen en temperatuursverhoging). Waarschijnlijk als gevolg van deze chronische activatie van het afweersysteem ontstond bij een meerderheid van de patiënten een auto-immuunziekte zoals psoriasis en/of reuma.

Uit de literatuur is gebleken dat chroom-6 inhalatie leidt tot stimulatie en/of afwijkingen van het afweersysteem en dat chroom-6 een zogenaamd “adjuvant effect” op het afweersysteem heeft. Dat wil zeggen dat mensen met een (erfelijke) aanleg om een auto-immuunziekte te ontwikkelen een

verhoogde kans hebben om deze auto-immuunziekte op jongere leeftijd en/of in een ernstiger vorm te ontwikkelen. Kortom: expositie aan chroom-6 is NIET de oorzaak van de auto-immuunziekte maar is een risicofactor voor het ontwikkelen van een auto-immuunziekte.

Helaas ontbreekt epidemiologisch onderzoek om de betekenis van bovenstaande bevindingen verder te evalueren. Het RIVM constateerde bovendien dat het benodigde epidemiologische onderzoek in Nederland niet te realiseren is. Mede daarom heeft het RIVM besloten dat er onvoldoende wetenschappelijk bewijs is dat deze aandoeningen ontstaan zijn door chroom-6 expositie.

Het is mijn persoonlijke mening dat het zeer waarschijnlijk is dat chroom-6 deze mensen ziek heeft gemaakt. Het is mij duidelijk dat ik me met deze visie in een soort “Dr. Meinsma rol” manoeuvreer (die in de jaren zestig van de vorige eeuw waarschuwde voor de gevolgen van roken). De bewijskracht dat chroom-6 ziekmakend is lijkt op de situatie zoals die in het verleden gold voor roken. In het verleden werd immers langdurig volgehouden dat roken geen reuma zou veroorzaken. Pas na jarenlange studies werd het “bewijs” geaccepteerd.

84

Tijdens het rondetafelgesprek hoop ik dat u mij wilt toestaan bovenstaande nader toe te lichten.

*Prof dr. Jan Willem Cohen Tervaert,
21 oktober 2018*

NOTEN EN VERWIJZINGEN

- 1 De landstreek Twente heeft een vliegbasis die vliegbasis Twenthe heet. Met de letter h. Waar in deze tekst wordt gesproken over Twenthe, wordt de vliegbasis Twenthe bedoeld. (p.7)
- 2 Motie Karabulut, 9 april 2019, verzoekt de regering, aannemelijkheid als voorwaarde te accepteren voor het toekennen van ziekten door het werken met chroom-6 en daarmee de kans te verhogen dat een grotere groep POMS-arbeiders voor een schadevergoeding in aanmerking komt. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35000-X-129.html> (p.12)
- 3 Zie verslag debat 12 maart 2019 en de motie die verzoekt de regering, een schadefonds in te richten tot uitkering van schade aan slachtoffers van het werken met chroom-6 in POMS-depots en daarvoor een bedrag van 100.000 euro per persoon te reserveren. (terug) Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35000-X-129.html> (p.12)
- 4 Verzoekt de regering, en specifiek het Ministerie van Defensie, in de afweging tussen chroom-6-houdende verf of gelijkwaardige alternatieven, het financieel-economische aspect de laagste prioriteit te geven binnen budgettaire kaders van Defensie en indien dit een afweging zal zijn hierover expliciet de Kamer te informeren Kamerstuk 35000-X nr. 131. (p.12)
- 5 Verzoekt de regering, nieuw wetenschappelijk onderzoek te financieren voor ziekten die vaak voorkomen bij Defensiepersoneel dat is blootgesteld aan chroom-6 en CARC, en waarover momenteel nog onvoldoende wetenschappelijk onderzoek bestaat om een verband aan te kunnen tonen met chroom-6 en CARC. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35300-X-77.html> (p.12)
- 6 Kamerstuk 28 000 X nr. 18, 7 november 2001. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28000-X-18.html> (p.25, 26)
- 7 Bron: Inspectie militaire gezondheidszorg jaarverslag 2006. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30800-x-90-b1> (p.29)
- 8 Antwoord, d.d. 10 september 2007, op vraag 3 van vragen bij Jaarverslag IMG, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30800-X-120.html>. 'In 2006 vond door de Stralings Beschermings Dienst (SBD) een uitkeuring plaats van een OB-complex dat door de Verenigde Staten werd gebruikt en beheerd. Dit in verband met de overdracht aan het RMC-zuid, ook wat betreft de milieuvergunningen. De uitkeuring betrof primair het onroerend goed (de gebouwen). Bij toeval werden roerende zaken (een zak straalgrit) aangetroffen die stralingsactiviteit vertoonden. In de kelder bevindt zich bovendien een installatie met resten straalgrit. Hiervan is melding gemaakt in het rapport van de SBD en doorgegeven aan de Defensie Vastgoed Dienst (DVD), de IMG en de

inspectie van het Ministerie van VROM. De DVD is als eigenaar verantwoordelijk omdat het roerende zaken betrof. Aan de DVD is geadviseerd de roerende zaken te laten verwijderen door een daarvoor gecertificeerde organisatie. De DVD heeft de zaken goed in kaart gebracht en de betreffende ruimtes afgesloten. De firma die de opdracht had aangenomen om de opruimings- en schoonmaakwerkzaamheden te verrichten is voorjaar 2007 evenwel failliet gegaan. Inmiddels wordt gezocht naar een ander gecertificeerd bedrijf en naar verwachting van de DVD zal uiterlijk eind 2007 al het grit zijn verwijderd. Aangezien de betreffende ruimtes zijn afgegrensd bestaat er in de tussentijd geen gevaar voor de volksgezondheid. De Kamer zal zo spoedig mogelijk worden geïnformeerd zodra het straalgrit is opgeruimd.' (p.29)

9 Zie 31200 X – 85, 21 januari 2008. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31200-X-85.html> (p.29)

10 Zie o.a. <https://www.rivm.nl/publicaties/onderzoek-naar-arbeidsbescherming-en-veiligheid-bij-poms-sites-wp82-normen-en-recht-op> (p.30)

11 Passage ontleend aan *Slachtoffers van gevaarlijke stoffen: Defensiepersoneel aan het woord*. Jasper van Dijk en Jeroen Brouwer, augustus 2016. (p.31)

86 12 Aanhangsel 199, vergaderjaar 2008 – 2009 over het werken met benzeen door defensiepersoneel. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20082009-199.html> (p.31)

13 Zie Kamerstuk 31700-X-120, 11 juni 2009. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31700-X-120.html> (p.32)

14 Zie verder <https://www.defensie.nl/onderwerpen/personeelszorg/gezondheidsonderzoeken/reinigingsmiddel-px-10> (p.32)

15 Zie ook Aanhangsel 3216. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20082009-3216.html>. Over de voortgang van het onderzoek naar gezondheidsklachten van oud-defensiepersoneel door PX-10. Ingezonden 18 juni 2009. (p.32)

16 Verslag van een algemeen overleg van 29 september 2009, vastgesteld 29 oktober 2009. Nr 32 123x nr. 20 pag. 5. (p.32)

17 Stenogram, nr. 2009D5041, pag. Tweede Kamer 2009-2010, 15 oktober 2009, pag. 15-1108. Zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2009D50415&did=2009D50415
Staatssecretaris De Vries: 'Dan begrijp ik dat u toch een ruimere groep wilt dan de mensen die een van de drie vastgestelde ziektes hebben. Ik heb de drie criteria genoemd: drie ziektes, bepaalde beroepsgroepen, en in aanraking geweest zijn met PX-10 in de periode voor 1985. Als iemand op die drie categorieën positief scoort, valt hij onder de regeling. Als u door middel van

deze motie slechts één van de drie criteria voor de schadeloosstelling wilt laten gelden, namelijk dat iemand voor 1985 met PX-10 gewerkt hebben, wijs ik u op de twee andere criteria.' (p.32)

- 18 Tweede Kamer 2009-2010, Stemmingen, 15 oktober 2009 TK 15, pag. 15-1121. Zie o.a. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2009D50418&did=2009D50418. Motie aangenomen. (p.33)
- 19 Aanhangsel 1213, vergaderjaar 2009 – 2010, zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2009Z23661&did=2010D01405. 1213Vragen van het lid Poppe (SP) aan de staatssecretaris van Defensie over de uitvoering van de motie-Poppe over de gezondheidsklachten van oud-Defensiepersoneel veroorzaakt door werken met reinigingsmiddel PX-10. Antwoord van staatssecretaris De Vries (Defensie) (ontvangen 13 januari 2010). (p.33)
- 20 Zie o.a. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2011D08280 (p.33)
- 21 Voor het eindrapport van het RIVM zie: www.rivm.nl/Documenten_en_publicaties/Algemeen_Actueel/Nieuwsberichten/2011/Leukemie_door_PX_10_onwaarschijnlijk (p.33)
- 22 Zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2014D40963 (p.33)
- 23 Wetgevingsoverleg Defensie Personeel op 3 november 2014. Zie www.tweedekamer.nl/vergaderingen/commissievergaderingen/details?id=2014A03242, verslag pag. 34. Daarna blijft minister Hennis vasthouden aan de onafhankelijkheid en deskundigheid van het RIVM (p.34)
- 24 Zie www.binnenland.eenvandaag.nl/tv-items/61699/_rivm_onderzoek_px_10_ondeugdelijk (p.34)
- 25 Zie www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/09/17/kamerbrief-met-reactie-op-uitzendingen-over-px-10 (p.34)
- 26 Jasper van Dijk stelt in zijn bijdrage veel vragen over werken met giftige stoffen. Zie: Verslag van een wetgevingsoverleg, gehouden op 2 november 2015, over vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2016, onderdeel personeel, P.3-4. Zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/verslagen/detail?id=2015Z15780&did=2015D48470 Chroom-6 en Jasper van Dijk, wetgevingsoverleg 2 november 2015: 'Het onderzoek naar de andere beruchte gifstof, chroom-6, wordt nu ingezet. Vorige week kregen wij het bericht van oud-medewerkers die in het voormalige NAVO-depot in Ter Apel gewerkt hebben, dat het onderzoek naar chroom-6 en uranium onvolledig is geweest. De gebouwen werden toen schoongemaakt

zonder handschoenen en enkel met papieren mondkapjes. Is dat niet vreemd, gezien de kennis die er is over chroom en over uranium? Wat is de reactie van de Minister op deze berichten? Kan de Minister garanderen dat het onderzoek naar chroom-6 zich richt op de werkwijze die in de praktijk werd gehanteerd? Immers, de kritiek op het onderzoek naar PX-10 – we moeten daarvan leren – is dat dit allerminst is gericht op de praktijk. Bij oud-medewerkers leeft dit enorm. Ze willen ook graag meewerken. De vraag die ook leeft, is hoe lang dit onderzoek gaat duren en of het niet te veel op chroom-6 is gericht. Medewerkers gebruikten immers meerdere zaken door elkaar: chroomverf, PX-10, uranium enzovoort. Veel vragen zijn ook beantwoord, zo melden medewerkers ons, via het getuigenverhoor bij de rechtbank in Maastricht. Kan die kennis niet gebruikt worden? Dat zou het onderzoek kunnen versnellen, waardoor degenen die ernstig ziek zijn, hier niet zo lang op behoeven te wachten.’ (p.34)

27 Zie voor overeenkomst Nederland en de VS ‘inzake de vestiging van opslagplaatsen en het onderhoud van Amerikaans legermaterieel in Nederland, 15 januari 1981. Tractatenblad 1981, nr 51. Zie voor debat in Tweede Kamer, Handelingen Tweede Kamer, 29 april 1981, vanaf p 4847. Zie voor debat in Eerste Kamer, Handelingen Eerste Kamer 19 mei 1981. (p.35)

88 28 Een onderzoek naar arbeidsbescherming en veiligheid bij de POMS-sites. WP8.2: Normen en Recht op Bescherming: Defensie-specifiek RIVM Rapport 2018-0052R. van Poll et al. Pagina 26. <https://www.rivm.nl/publicaties/onderzoek-naar-arbeidsbescherming-en-veiligheid-bij-poms-sites-wp82-normen-en-recht-op> (p.36)

29 Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20132014-2767.odt> (p.37)

30 Zie <http://red.mgl.nl/dossiers/defensiegif/DDL-20140628-04012GO001.pdf> en www.volkskrant.nl/binnenland/defensie-wist-al-15-jaar-vanblootstelling-aan-giftige-stof~a3722021/ (p.37)

31 Aanhangsel 2767, d.d. 25 augustus 2014 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20132014-2767.html> Vragen Van Dijk en Paul Ulenbelt (beiden SP) over het bericht dat tientallen oud-medewerkers van Defensie ernstig ziek zijn geworden vanwege blootstelling aan giftige stoffen. (p.39)

32 Debat 12 november 2014. Zie www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2014D41192&did=2014D41192. Zie ook www.defensie.nl/actueel/nieuws/2014/11/12/leider-taskforce-chroom-6-treedt-terug (p.39)

33 Zie www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/chroomverf (p.39, 40)

34 Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20142015-22-26.html> Debat 11 november 2014. (p.39)

- 35 Brief met beslissingen minister Hennis. 34000-X Nr. 64. Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34000-X-64.html>, 18 december 2014. (p.39)
- 36 'In mijn brief van 15 december 2017 (Kamerstuk 34 775 X, nr. 66), heb ik gemeld uw Kamer, naar verwachting, in april 2018 de onderzoeksresultaten aan te kunnen bieden. Het staat momenteel nog niet vast of aan deze verwachting voldaan kan worden. De datum waarop het RIVM-rapport zal worden geopenbaard is namelijk afhankelijk van de definitieve voltooiing van het RIVM-onderzoek en de behandeling ervan in de paritaire commissie en het opstellen van het advies en de aanbevelingen aan Defensie.' <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34775-X-87.html>. Zie ook verslag van het daaraan voorafgaand Algemeen Overleg, d.d. 11 maart 2015, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34000-X-85.html> (p.39)
- 37 'Ruud Vreeman leidt chroom-6-commissie' <https://noventas.mobi/index.php/ruud-vreeman-leidt-chroom-6-commissie/> (p.40)
- 38 Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/09/29/ggd-rapport-poms-sites-brunssum-en-eygelshoven>. Het gaat om de volgende rapporten: Rapportages Asbest en Stand van zaken metingen buitenlucht Brunssum; Resultaten stofonderzoek RPS POMS Eygelshoven en Brunssum; Stofonderzoek diverse gebouwen, POMS Eygelshoven en vml. POMS Brunssum; Foto's monsterlocaties POMS vml. Brunssum; Deelrapportage Zware metalen en chroom-6 in stof. Gezondheidskundige risicobeoordeling POMS-site Brunssum; Deelrapportage Asbest Gezondheidskundige risicobeoordeling POMS-site Brunssum; Deelrapportage Asbest Gezondheidskundige risicobeoordeling POMS-site Eygelshoven. Een van de conclusies luidde; 'dat in twee (van de in totaal 210) stofmonsters ter plaatse van POMS Eygelshoven (gebouw 10 en gebouw B, voormalige productieafdeling) chroomVI is aangetoond. Ter plaatse van de voormalige POMS Brunssum is in geen van de stofmonsters (totaal 195) chroomVI aangetoond hoger dan de detectiegrens van de analysemethode (0,001 µg/cm²).' (p.41)
- 39 Zie www.rtvnoord.nl/nieuws/156704/Frustratie-over-onderzoek-naar-gebruik-chroom6 (p.41)
- 40 Zie http://binnenland.eenvandaag.nl/tv-items/67097/zieke_slachtoffers_gifverf_klagen_defensie_aan (p.42, 55)
- 41 Zie voor resultaten van het werk van de Stichting Asbest: <http://asbeststichting.nl/> (p.42, 55)
- 42 Medewerkers: een drietal onderwerpen kwam steeds terug bij het merendeel van de respondenten binnen deze groep. Het betreft de reikwijdte van het onderzoek, de lange duur ervan en twijfels over de onafhankelijkheid

van het RIVM. Men vindt het object van het onderzoek te beperkt om de gezondheidsrisico's en de ziektebeelden te verklaren. Door hen wordt gesteld dat ze aan veel meer schadelijke stoffen of fysieke factoren zijn blootgesteld dan alleen aan CARC en/of chroom-6 (genoemd worden: asbest, PX-10, stof, uitlaatgassen, accu-zuur, diesel, verarmd uranium, hoge temperatuur en Jet Propellant-8). Ze stellen de vraag of de combinaties van al die stoffen wel de ziektebeelden kunnen verklaren die niet door de afzonderlijke stoffen kunnen worden verklaard. Men verbaast zich ook over de lange duur omdat toch al alles in de VS is onderzocht. Een respondent liet zich kritisch uit over de aanpak van het recente onderzoek door de GGD over de aanwezigheid van chroom-6: er zouden alleen maar monsters zijn genomen waar al vaker was schoongemaakt. Bij de keuze van de locaties had men de oud-medewerkers moeten betrekken. Er zijn volgens deze respondent nu nog steeds plaatsen waar chroom-6 aanwezig is. Ook vraagt men zich af of het RIVM wel onafhankelijk is, men wordt toch door de overheid betaald, 'slager die zijn eigen vlees keurt'. In de gesprekken is teruggegeven dat het RIVM onafhankelijk is (zie Wet op het RIVM, in het bijzonder artikel 5) en zich onafhankelijk gedraagt. Adviseurs: door deze respondentgroep wordt een soortgelijk beeld geschetst als door de medewerkers.

Management: ook binnen deze groep heeft men dezelfde kritische kanttekeningen. Een respondent vroeg zich af waarom deze kwestie in Nederland zo heftig speelt en niet in Duitsland, België of Italië.

90 Pagina 114. Een onderzoek naar arbeidsbescherming en veiligheid bij de POMS-sites. WP8.2: Normen en Recht op Bescherming: Defensie-specifiek RIVM Rapport 2018-0052R. van Poll et al.
<https://www.rivm.nl/publicaties/onderzoek-naar-arbeidsbescherming-en-veiligheid-bij-poms-sites-wp82-normen-en-recht-op>. (p.42)

43 Aanhangsel 2716, 6 juni 2016 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20152016-2761.html> voor de vragen: www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2016Z09892&did=2016D20501 (p.42)

44 'Chroom-6 op de POMS-locaties van Defensie: gezondheidseffecten en verantwoordelijkheden : Bevindingen uit het onderzoek op hoofdlijnen': www.rivm.nl - Chroom 6 op de POMS locaties van Defensie. (p.55)

45 'Van de chroom-6-verbindingen zijn de chromaten (CrO4²⁻) en dichromaten (Cr2O7²⁻) het belangrijkste: kalium-, natrium-, lood-, zink-, barium-, calcium- en strontiumchromaat en kalium-, natrium- en ammoniumdichromaat. In chroomtrioxide (CrO3) is chroom ook aanwezig als chroom-6.' Pag 7 van Achtergrondinformatie over chroom-6: gebruik, voorkomen in het leefmilieu en gedrag in het lichaam RIVM Rapport 2018-0051M.B. Heringa | P. Janssen, Zie via <https://www.rivm.nl/publicaties/achtergrondinformatie-over-chroom-6-gebruik-voorkomen-in-leefmilieu-en-gedrag-in> (p.56)

46 Zie <https://www.rivm.nl/publicaties/onderzoek-naar-arbeidsbescherming-en-veiligheid-bij-poms-sites-wp82-normen-en-recht-op> (p.56)

- 47 Zie ook <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-844855> (p.56)
- 48 Zie voor de regeling <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/chroomverf/regeling-uitkering-chroom-6-defensie> en zie tevens <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/chroomverf/documenten/brochures/2020/04/06/veelgestelde-vragen-uitkeringsregeling-chroom-6-defensie> (p.57)
- 49 Zie ook www.informatiepuntchroom6.nl (p.58)
- 50 Zie ook verslag openbare bijeenkomsten met staatssecretaris Visser <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/vergaderstukken/2014/11/17/verslag-van-4-bijeenkomsten-voor-oud-poms-medewerkers-familie-en-nabestaanden-in-kerkrade-en-almelo-29-en-30-oktober-2014> (p.69)
- 51 Zie RIVM-rapporten Onderzoek naar chroom-6 op de POMS-locaties. (p.69)
- 52 CARC is, afhankelijk van de fabrikant en periode, vaak van samenstelling gewijzigd. In alle mogelijke varianten van CARC bleek altijd één stof, hexamethyleen di-isocynaat (HDI), in relatief hoog gehalte aanwezig te zijn geweest. (p.73)
- 53 'CARC op de POMS-locaties van Defensie: blootstelling en gezondheidsrisico's : Bevindingen uit het onderzoek op hoofdlijnen, met speciale aandacht voor het bestanddeel HD' , 6 april 2020 <https://www.rivm.nl/publicaties/carc-op-poms-locaties-van-defensie-blootstelling-en-gezondheidsrisicos-bevindingen-uit-Brief-van-de-staatssecretaris-Visser;Stand-van-zaken-chroom-6-Defensie>» van 28 februari 2020, Kamerstuk 35 300 X, nr. 60.Oude rapport 12/04/2018 Evaluatie en prioritering schadelijke stoffen in Chemical Agent Resistant Coating (CARC), gebruikt op de Nederlandse POMS locaties <https://www.rivm.nl/publicaties/evaluatie-en-prioritering-schadelijke-stoffen-in-chemical-agent-resistant-coating-carc>. Brief van de staatssecretaris Visser; Stand van zaken chroom-6 Defensie» van 28 februari 2020, Kamerstuk 35 300 X, nr. 60. (p.73)
- 54 'Nadelige gezondheidseffecten en ziekten veroorzaakt door chroom-6. Actualisatie van de wetenschappelijke literatuur en de risicobeoordeling voor strottenhoofdkeuter bij de POMS-locaties. 12 maart 2020 <https://www.rivm.nl/publicaties/nadelige-gezondheidseffecten-en-ziekten-veroorzaakt-door-chroom-6-actualisatie-van>. (p.74)
- 55 Zie <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-936562> (p.74)
- 56 'Defensie verwijderde informatie chroom-6 uit personeeldossiers' <https://www.drost.nl/dossier/dossier-chroom6/defensie-verwijderde-informatie-chroom-6-uit-personeeldossiers/> (p.74)
- 57 Brief staatssecretaris Visser, d.d. 10 juli 2020 https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z13839&did=2020D29393. (p.75)

58 Zie voor de volledige uitspraak; <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHSHE:2020:871> en <https://stichtingpiv.nl/97899-2/> Hof: nadere informatie nodig in Chroom-6 zaak. Samenvatting: De Stichting Gedupeerden Gevaarlijke Stoffen NL POMS Z.N. en vier voormalige ambtenaren van Defensie die op POMS-sites werkzaam zijn geweest hebben de Staat aansprakelijk gesteld voor schade die volgens hen geleden is ten gevolge van blootstelling aan Chroom-6. Het hof gelast een comparitie, waarbij het hof meer informatie wil, ook in verband met het in juni 2018 verschenen nadere rapport van het RIVM. In dat rapport is, kort gezegd, geconcludeerd dat het preventie- en zorgbeleid van Defensie op de POMS-locaties ontoereikend is geweest. Verder wil het hof een nadere reactie van partijen op de vraag of zij met hun zaak eerst naar de bestuursrechter moeten. (p.75)

59 Brief voorzitter Knottnerus van de Klankbordgroep Gezondheidsonderzoek gebruik gevaarlijke stoffen bij Defensie; POMS, chroom-6 en CARC, d.d. 4 juni 2018 Onderzoek chroom-6 problematiek en daaraan gerelateerde thematiek <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-844853> (p.77)

60 Chroom-6: hoe 800 Tilburgse werklozen in gevaar werden gebracht, 4 november 2017, <https://www.bd.nl/tilburg/chroom-6-hoe-800-tilburgse-werklozen-in-gevaar-werden-gebracht~aac86707/?referrer=https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiwPmktLqAhXI-aQKHZISDrgQFjACegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fwww.bd.nl%2Ftilburg%2Fchroom-6-hoe-800-tilburgse-werklozen-in-gevaar-werden-gebracht~aac86707%2F&usg=AOvVaw3683dJZ5e-NMORILNkz6P>. Chroom 6 Geactualiseerd 7 mei 2019. (Stand van zaken over chroom-6 in Tilburg) – Gemeente Tilburg. Zie ook resultaten onderzoek <https://www.onderzoekscommissiechroom6.nl/> (p.77)

92

61 Brief 5 maart 2019, Kamerstuk 25883, nr. 342 BIJLAGE: Branches waar Chroom-6 aan de orde kan zijn. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25883-342.html> (p.78)

62 Voortgangsbrief chroom-6, minister Bruins, 21 juni 2019 (p.78)

63 •RIVM-rapport over de risico's van chroom-6 voor consumenten;
•regeringsbrief met 'waar zit wat in', welke medische implantaten, en zit het ook in kunstschildersverf;
•instelling van de commissie 'vergemakkelijking schade-afhandeling bij beroepsziekten';
•rapport inventarisatie chroom-6 toepassingen;
•vervolgonderzoek op (oud-)defensielocaties in het najaar van 2019;
•historisch onderzoek bij onder andere de Rijksrederij;
•aanbevelingen over de verwerking van afvalstromen, waarin chroom 6 is betrokken. (p.78)

64 Commissie vergemakkelijking schadeafhandeling beroepsziekten; ‘Stof tot nadenken, maak werk van preventie en erkenning’; <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/05/14/commissie-heerts-%E2%80%98stof-tot-nadenken%E2%80%99> en <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/05/14/rapport-commissie-vsab> (p.78)

65 Tegemoetkoming asbestslachtoffers. Naast de Tas-regelingen is er de TNS-regeling. De TNS-regeling is voor zelfstandig ondernemers. Of particulieren die in een privésituatie ziek zijn geworden door asbest. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/asbest/vraag-en-antwoord/hoe-kan-ik-als-asbestslachtoffer-een-financiele-tegemoetkoming-aanvragen> (p.79)

Deze publicatie is gemaakt door Sadet Karabulut en Guido van Leemput, met medewerking van Diederik Olders (interviews), Wiebe Kiestra (fotografie), Nenad Mecava (vormgeving) en Daniël de Jongh (redactie).

Dank aan Anita Hollander-Gouder de Beauregard, Fried Terwee en André Vinke dat zij hun verhaal wilden doen. Verdere dank gaat uit naar de mensen van het bestuur van de stichting NL-POMS en de Facebook-groep POMS Nederland. Zij informeren de achterban en houden de druk op de ketel. Dank ook aan Jean Vankan, Sjaak Heesen, Fried Terwee en Giel Blom voor het becommentariëren van een eerste versie van dit werk. Dank voor al die anderen die ons, sinds het boekje *Slachtoffers van gevaarlijke stoffen* van Jasper van Dijk en Jeroen Brouwer (2016), op de hoogte houden van de ontwikkelingen en diverse malen schriftelijk en mondeling hebben bijgepraat. Deze publicatie is het resultaat van jarenlang gezamenlijk werk. De eindverantwoordelijkheid van de tekst is voor de schrijvers.

Gewerkt met giftige stoffen? Meer weten?

Stichting gedupeerden gevaarlijke stoffen NL-POMS

nl-poms.nl

info@nlpoms.nl

[Facebookgroep POMS Nederland pomsnederlandmedical.jimdofree.com](https://www.facebook.com/pomsnederlandmedical.jimdofree.com)

Dit is een uitgave van de SP

Amersfoort, september 2020

sp.nl

